

KERESZTÉNY MAGVETŐ

FŐSZERKESZTŐ:

VÁRI ALBERT

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS FELELŐS KIADÓ:

P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Gyulai Zoltán: Értelem és érzelem a hit területén</i>	65
<i>P. Szentmártoni Kálmán: Berde Mózsá. (Folytatás és vége)</i>	76
<i>Ferencz József: Az egyházalkotmányreform nyitott kérdései</i>	81
<i>Szent-Iványi Sándor: A Kossuth-ügy</i>	85
<i>Dr. Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. (Folyt. és vége)</i>	90
Unitárius folyóiratszemle	103
Egyháztörténeti adatok.	
<i>Benczédi Pál: Kriza János püspök levele Kisgyörgy Sándor kénosi lelkészhez</i>	105
Irodalom	107
Figyelő	109
Különfélék	110

KIADJA

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG

SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁG:

DR. ABRUDBÁNYAI JÁNOS
BENCZÉDI PÁL
FERENCZ JÓZSEF
DR. KOVÁCS LAJOS

LŐRINCZY LÁSZLÓ
SÜTŐ NAGY LÁSZLÓ
SZABÉDI LÁSZLÓ
SZENT-IVÁNYI SÁNDOR

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 ív tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény P. Szentmártoni Kálmán felelős szerkesztő címére küldendő: (Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára Magyarország területén egész évre 10 Pengő. Pártoló-díj egész évre 12 Pengő, mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor-utca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető vagy Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az Unitárius Irodalmi Társaság pénztárnoka címére küldendő Kolozsvár, Kossuth Lajos-utca 9 sz. (Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 200.— Pengőt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Románia területén egész évre 300 Lej, pártoló-díj 360 Lej. Alapító-díj 6,000 Lej.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXXVI. ÉVF. 1944.

MÁRCIUS—ÁPRILIS

2. FÜZET.

Értelem és érzelem a hit területén.

Irta: GYULAI ZOLTÁN.

Egy évvel ezelőtt három felolvasást tartottam a hit, egyház és állam kapcsolatairól. E felolvasásokban összefüggő elméleti elgondolást próbáltam adni ezen lényegében egymástól különböző életmegnyilvánulásokról. Alapelvem az volt, hogy ha elég széles alapokon fogjuk fel a dolgokat, olyan rendszert állíthatunk fel, amelybe mindezek a kérdések, függetlenül népektől és történelmi koroktól egységesen és ellentmondásoktól mentesen illeszthetők bele. Ez a gondolatrendszer természetesen csak váz, de véleményem szerint egy olyan váz, amibe az egyes részletkérdések is nemcsak, hogy jól beleilleszthetők, hanem csakis ezen részletkérdések kidolgozása után lesz teljes.

Ezen módszer szerint a következő lépés az érzelem és értelem szerepét egy kissé részletezni. Életünk minden pillanatában használjuk ezt a kifejezést, hogy ezt vagy amazt értem, vagy nem értem. A megértés megnyugtat, a nem értés nyugtalanít. Egyik legfontosabb szellemi cselekedetünkről van szó, és pedig nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is. Gyakorlati cselekvéseinkben az értelem nélkülözhetetlen, hiszen e nélkül a legprimitívebb dolgokban sem igazodhatnánk el. A természettudományok egész fejlődése értelmi mozzanatokból áll. A cselekedetek elindulása gyakran az öntudat küszöbe alatt vesz el, vagy ösztönökben és ösztönös szükségletekben gyökerezik, de ezek a mozzanatok nem is olyan fontosak gyakorlati szempontból. A fontos az, hogy a feladatot valamiképen az élet jelöli ki, és a megoldást ránk bízza. Ha a megoldás sikerül, vagy nem sikerül: bizonyos érzelemszerű lelkimozzanat követi, eltekintve a gyakorlati fontosságát és következményeit. — Tehát egészen egyszerű gyakorlati dolgoknál értelmi és érzelmi mozzanatok összekapcsolódnak énünk lelki folyamataiban.

A sorrend lehet fordított is. Lehetséges, hogy érzelmi rezdülések indulnak ki a lelkünkéből, amit aztán értelmi műveletek követnek, hogy azután újra érzelmi befejezés következzen. Ez az érzelmi befejezés mindig ott van, ha nem másképen úgy, mint a siker vagy sikertelenséget követő érzés. A lélektani probléma itt mindenesetre a tudatossá lett érzelmi-féleségeink kutatása volna. Keresése az ősérzelmeknek, amelyek életünket nem is annyira követik, mint talán irányítják. Ilyen ős mozzanatoknak jelöltem én meg a hitet előbbi előadásaimban. Ezt az ősmozzanatot definiálni, illetve leírni, igen nehéz épen azért, mert az öntudat homályában vész el és az öntudatba már gyakran konkretizált kérdések lépnek; olyan kérdések, amelyek megoldására már az értelem funkcióit is alkalmazni lehet.

Úgy látszik — és ez nagyrészt így is van a köztudatban — hogy az értelem már világos, végső, biztos valami. Amit értünk, az megnyugtat és az az érzésünk, hogy végső realitásoknál vagyunk. Ha azonban közelebről megnézzük a dolgot, észreveszünk, hogy legtöbbször vannak itt is bizonytalan mozzanatok, de az illetőre nézve az a bizonytalanság nem létezik, mert azt ő a hit, az elhívés, a feltételezés — de leggyakrabban az öntudatlan feltételezés — műveleteivel hidalja át. Az illető biztosnak, ténszerűnek vesz dolgokat, amik egy másik értelem előtt nem azok. Rá nézve azonban a saját érzése a fontos és aszerint csinálja meg a következő értelmi kapcsolatokat és következtetéseket. Ez a módja a szellemi cselekvéseknek megvan a tudományok területén is. Igen gyakori a hallgatóságos, öntudatlan feltevések esete, aminek a felfedezése új szint és értéket ad az egész műveletnek. A gondolkozás az öntudatlan feltevésektől legmentesebb a matematika területén, a természettudományokban már igen gyakori, a köznapi életben pedig ennek a szövevényében élünk. A dolog természetéből következik, hogy a vallásos hit területén ettől a szövevényességtől nem is szabadulhatunk, mert hiszen végső problémákról van szó; olyanokról, amelyek részben méreteiben, részben mélységeiben meghaladják az emberi lélek erejét. Ennek dacára valamilyen megoldás mégis fontos, mert autonóm énkünknek a világmindenséghez való viszonyáról van szó. A fontos az, hogy ezen megoldás szerint mi önálló egyéniségnek érezzük magunkat és tudatosan szemben állván a világgal, ennek a világnak

valami módon szellemiséget tulajdonítunk. Ez az akciónk szerintem ösztönszerű. Talán mondhatnám azt is, hogy a gyermeki érzés, a vonzódás a szülőihez ismétlődik meg bennünk magasabb méretben a megszellemesített mindenséggel szemben. Ebből az eredetből kristályosodtak talán ki az istenséggel szemben használt atyai, anyai stb. jelzők és megnevezések. A gyermekben ez az érzés öntudatlan, nemcsak hogy hozzátartozik lényéhez, hanem gyakorlatilag fontos is, mert nélkül elveszne. — Viszont az embernél ez az érzés lényegesen szellemi területen játszódik le és mivel öntudatos lélekről van már szó, értelmi alátámasztást követel. Az értelmi megoldásoknak igen sokféle esetét szolgáltatja a bölcelet és a vallás története. Ezekbe a megoldásokba — amiket könnyű könyvekben megtalálni, — én nem bocsátkozom bele, hanem csak arra a mozzanatra hívom fel még egyszer a figyelmet, amit már említettem, hogy a kiindulás öntudatlan érzelmekből ered, innen átmegy az értelem területére, — ami az emberben a világhosszág érzetét ébreszti —, és végül újra egy érzelmi mozzanatban végződik. A hit kérdéseinél ez a végső érzelmi mozzanat nemcsak a megoldás sikere vagy sikertelenségében nyilvánul, hanem visszatérőleg a kiindulásul szolgáló érzelemhez, annak mintegy kivirágzását, kiterbélyesedését hozza létre. A végső folyamat tehát újra egy érzelem; és pedig most már érett, befejezett, átmélyült érzelem, amelyik részben irányítólag, részben igazolólag, részben megnyugtatólag, részben emelőleg átszövi egész életünket.

Ha ez a megállapítás, illetőleg gondolatmenet világos előttünk, akkor már könnyen juthatunk egypár hasznos következtetéshez. Mindenekelőtt mondhatjuk, hogy ennek a folyamatnak mindkét mozzanata egyformán fontos. Nem lehet azt mondani, hogy csak az érzelmi rész fontos, vagy csak az értelmi. Ez igen erősen függ az egyéntől, az egyén korától, az illető műveltségétől és mindez a történelmi kortól, amelyben az illető él. Ha most a finomabb részletektől el is tekintünk és csak nagyvonalúlag sématiszáljuk a kérdést, a történelmi fejlődés szemlélésével megállapíthatjuk, hogy voltak erősen értelmi és erősen érzelmi korok és az emberi lélek hitélete ezen két határ között hullámozott. Természetesen egyöntetűség sohasem volt még egy kisebb kultúrközösségben sem és a legracionálisabb idők-

ben is vannak emberek, akik misztikusabb légkörben élnek épen lelkük beállítottsága szerint. Ennél a pontnál ugyanis sohasem szabad szem előtt tévesztenünk az emberi szellemnek és léleknek azt a sokféleségét, amit az anyagi világ individumainál nem mindig észlelünk. Egyszerűen gondoljunk csak arra, hogy a gyermekeink az iskolában milyen sokféle beállítottságot mutatnak az egyes tárgyakkal szemben. Sőt egyes családokban, a közös eredet, ugyanazon környezet, ugyanazon nevelés mellett jelentkeznek a nagy egyéni különbségek úgy értelmi mint érzelmi tekintetben. Pedig az egyes tantárgyak igen egyszerű dolgok a hit nagy, átfogó világához képest.

Azt hiszem, hogy a hit szempontjából is igen sokféle képességgel rendelkeznek az egyes emberek, anélkül, hogy ez a sokféle képesség mint ilyen tudatosan köztudat tárgya volna. Tehát minden korban vannak emberek igen erős vallási szükséglettel és hívőképességgel és fordítva a másik véglet; és a két véglet közötti átmenet minden árnyalata is képviselve van. A képességhez járul most a kor szellemi áramlata, amelyik a történeti idők szerint egyik vagy másik iránynak kedvez, sőt megtörténhetik, hogy a történeti idők szerint más és más hit-típusú emberek jutnak társadalmi szerephez. Így tehát az egyik hittípusú része az embereknek kielégülést talál ugyanakkor, amikor a másik típus nem. Ez az utóbbi típus azonban keresi a maga kielégülését. Valószínűnek tartom, hogy ezek a jelenségek komoly társadalmi, vagy történelmi konfliktusig is vezethetnek.

Elhagyva az ilyen irányú kitéréseket, maradjunk csupán annál a megállapításnál, hogy a különböző hittípusú egyének keresik lelki szükségleteik megfelelő kielégülését és így spontán egyesülések is keletkezhetnek. Mi következik ebből? Magától következik, hogy egészséges és gazdag hitélet az, amelyik ennek a lélektani megállapításnak a helyes felismerésével annak kielégülést is ad. Röviden azt mondhatnók, hogy egyensúlyba kell hozni a hitbeli igények kielégítésénél az érzelmi és értelmi elemeket. Amennyire az én ismereteim érnek, erre többé-kevésbé meg is van a törekvés, ha nem is eléggé öntudatosan. Azt hiszem, hogy egyes hitszónokok sikere épen abban van, hogy bizonyos területen bizonyos igények számára az átlagot jóval felülmúló módon kielégülést nyújtanak. Én elképzelem

azt, hogy a kétféle jellem harmóniában, vagy egyensúlyban legyen, mikor körülbelül mindenki kellő kielégülést talál és ez volna a legszerencsésebb állapot.

Az az érzésem, hogy nálunk unitáriusoknál is talán túlteng az értelmi rész az igehirdetésben. Debrecenben bizalmasan mondták nekem azt, hogy itt túl racionálisak. Viszont legyen szabad megemlítenem — és nem szeretném, ha ezt bármely oldalról is kritikának fognák fel — hogy hallottam unitárius lelkesztől, nem is egytől, hogy nálunk hiányzik az érzelmi oldal táplálása a hitéletben. Tehát tisztán elméleti megfontolások és megfigyelések alapján világi oldalról akarom megemlíteni ezt, hogy mélyebb megalapozás nélkül ezek a szempontok már szerepeltek egyesek szemlélődéseiben. Én rámutattam ezen két szempont (értelmi és érzelmi), vagy kategória alapvető fontosságára és ezek egymással való kapcsolataira és most rá akarok mutatni logikusan két további szempontra.

Az értelmi résznél nagyon óvatosnak kell lenni. Az érzelmi résznél őszintének, igaznak kell lenni, nem szabad játszani (márkirozni, vagy szentimentálisnak lenni).

Az értelmi résznél legyünk óvatosak! Az óvatosságot követeli az, hogy értelmi, logikai, tapasztalati dolgok egymással nagy összefüggő hálózatot képeznek. A hívők, mondjuk a templomlátogatók, benne vannak a gyakorlati életben, ki vannak téve annak minden szellemi hatásának. És ez vonatkozik a falusi emberekre is, akik rendesen sokkal értelmesebbek, mint sokszor a nadrágos ember gondolja; legfőleg a szókészségük nem az, és az ismereteik nem annyira fogalmiak, mint szemléletesek. A logikus elmélkedés meggyőző, ha logikailag kifogástalan. A logika azonban a legegyszerűbb dolog a szellemi élet területén; ha tehát itt hiba, sántítás van, azt a leghamarabb észreveszik vagy megérik az emberek. Ha pedig egy logikai láncolatban egyetlenegy hiányosság van, nemcsak elesik az egésznek a meggyőző volta, hanem visszafelé következtetéseket is végez a hallgató — minden rosszindulat nélkül — és bizalmatlan lesz sok mással szemben is. Tehát igen fontos, hogy miképpen tárgyalunk valamit és mint módszerbeli dolgot kiemelem, hogy épügy, mint természettudományi dolgoknál fontos az előzmények megállapítása, itt is fontos az, hogy világosan, tudatosan és őszintén megmondjuk azt, hogy miből indulunk ki. Ha ezt

jól előrebocsátjuk, ha tehát élesen kiemeljük az esetleges hipotétikus elemet tárgyalásunkban, akkor nem jutunk hibába és nem keltjük a hallgató lelkében azt az ellenvetést, hogy mindez csak feltevés vagy téves feltevés stb. Ennél a pontnál talán nem felesleges, ha hangsúlyozom, hogy metafizikai területen a logika alkalmazása nem olyan egyszerű. Én ebbe a kérdésbe nem akarok belebocsátkozni itt, de a kérdésre a figyelmet fel akarom hívni. A természettudományokban a logika alkalmazása sokkal egyszerűbb, de még ott sem mindig egyedül üdvözítő. Nevezetesen ott is megtörténik, hogy a helyes logikai következtetés nem válik be, mert az előzményekben még ismeretlen tényezők vannak. Természettudományi téren ez egyenesen módszer lehet ellenőrzésre vagy új dolgok felfedezésére. Mihelyt azonban metafizikai területeket érintünk, ez már sokkal nehezebb. Az óvatossággal a következtetésben, vagy a kevésbé apodiktikus ítéletekkel gyakran többet érünk és többet mondunk. Itt pszichológiai ismeretekre van szükségünk, hogy érezzük, hogy meddig mehetünk, hogy hol van a kritikus határ, ahol a hallgatóra bízunk a dolgot. Sokszor célszerű, hacsak elmélkedésre ösztönözzük a hallgatóságot. Viszont tisztán csak értelmi megállapításokkal soha sem elégedhetünk meg, mert amint fentebb vázoltam, az értelmi megállapításainkhoz mindig szervesen kapcsolódnak érzelmi mozzanatok.

Az érzelmi résznél pedig tudnunk kell, hogy a fő kellékek az őszinteség, az igazság és a művészi forma. A hit területe nem színjátszás kérdése. A színészet érzelmeket játszik; de oly érzelmeket, amik mindnyájunknak a saját egyéni életünkből ismeretesek. Ha tehát a színész jól játszik, csak a játéknak kell jónak lenni, mert nem kételkedünk abban, hogy a megjátszott személy ezt érezhette valóban. Itt kifejezetten ez hat, a játék jósága, hisz tudjuk, hogy játékról van szó, de mögötte ott van a tudat, hogy egy embernek az egyszer komoly volt. Az ígéhirdetésnél, vagy bizalmas magánbeszélgetésnél pedig itt a valóság, mintha a színdarab által ábrázolt ember valóságban volna előttünk. Ha tehát itt csak színlelünk valamit — akár mekkora képzelt valódi színészi képességgel — az eo-ipso nem hat, vagy csak ideig óráig; legalább is igen könnyen leleplezőződik a színészi máz. —

A másik kellék a költőiség, a hangulat. Hiszen ezt szol-

gálja az ének, ezt szolgálják az építészeti vagy képzőművészeti külsőségek, világítás stb.; de legfőképen költői kell, hogy legyen, maga az érzelem. Ez egy olyan pont, amit talán legnehezebb részletezni, de a tény megállapítása fontos. Annyit mindenestre megállapíthatunk, hogy egyéni adottságok mellett tanulás kérdése. Tehát a saját szemléleteinket fejleszthetjük céltudatos képzés és pedig költői művek olvasása által. Az iskolában erről ifjú korunkban sok hamis képet szedtünk fel. Szinte frázisszerű, hogy „poeta non fit sed nascitur”. Azonban nagy meglepéssel hallottam egy Goethe emlékünnepen idézeteket ifjúkori levelezéseiből, amelyből kitűnik, hogy ő már korán felismerte azt, hogy milyen fontos szerepe van a költővé levésben a szorgalmas tanulásnak. Minden ember lelkében van egy költői húr, és aki azt gondosan ápolja, azt fejleszteni is képes. De azt hiszem, hogy ez sem megy mesterség-szerűen, hanem akiben őszinte, igaz, hitszerű érzelem van, az kellő önképzés után meg is találja annak művészi kifejezését. Erre nézve hivatkozom az énekes könyvünk régi szép énekeire. Ez a kis énekes könyv hihetetlen gazdag kincsesháza a mély vallásos érzelmek költői kifejezéseinek. Tehát újra kapcsolódik egymással az őszinteség és a költőiség. Igaz érzelem nélkül költői kifejezés nem lehetséges.

Vannak emberek, akik az értelmi elemet tartják fontosabbnak, sőt vannak emberek, akik az érzelmi elemet talán károsnak is tartják, akik félnek az érzelmek túltengésétől. Én azt hiszem, hogy ez az aggodalom túlzott. Ha megfigyelem olvasmányaimban a régi hindú írások legszebbjeit, úgy látom, hogy a túlvilág, vagy szellem világának a mind mélyebb és mélyebb megértésével mind fenségesebb és a fenségesebb érzelmek kapcsolódnak. Egy értelmi belátás még nem kormányzó hatalom az életünkben, az legfőlegbb eszköz, amit kellő pillanatban alkalmazunk, mert az alkalmazása hasznos. Ezzel szemben egy átfogó érzelem harmóniát teremt az életünkben, az emel és átsegít a köznapi élet nehézségein. Az emelkedett érzelmek más értékelést, más szempontokat és más reagálási módokat hoznak az életünkbe. A magasabb érzelmeknek ilyen értelemben teremtő és vezérlő hatásuk van. Az érzelmi elemnek ez a szerepe nemcsak a hit területén van meg, de megvan mindenütt, tehát a legkifejezettebb értelmi területen, a természet-

tudományok területén is. A kutatás, a ténymegállapítás, az összefüggés felfedezése, a természet jelenségeinek egyszerű előállítás és szemlélése jóleső érzéseket, felemelő érzelmeket keltenek bennünk, és ezek az érzelmek azok, amelyek a kutatásban vezetnek.

Távolállók kevésbé tudják, de talán nem felesleges, ha megemlítem, hogy a természettudományi munkából a művészi elem sem hiányzik. Egy megállapítás, egy törvény kifejezése, egy természetes látvány lehet művészi. A természettudós ezt kevésbé kutatja, de fejtegetéseink során szükséges ezt megállapítanunk, hogy ez így van; mennyivel inkább így van ez a hit területén, ahol az eredmény végső fokon egy rajtunk uralkodó érzelem.

Logikailag fogalmazva mondhatnám, hogy a hit tartalma érzelem. Ez igen alapvető megállapítás, aminek igazolását láthatjuk a nagy vallásokban és annak igen fontos gyakorlati következményei vannak.

Hogy az értelmi és érzelmi elem milyen viszonyban lehet egymással egy valóságos vallásban, erre — sajnos helyszüke miatt — csak egy pár mondatot idézhetek F. Heske: „Im heiligen Lande der Gangesquellen” című könyvének utolsó fejezetéből:

„Igy keletkezett évezredekkel ezelőtt Északindia erdeiben egy üdvtan, amely azóta a legnemesebb szellemeket megrendítette és elkerülhetetlenül vonzotta és végül egész életüknek az ereje és haláluk órájának vigasztalása lett. De ez az összehasonlíthatatlan üdvtan, amely megérdemli, hogy az árjaság nagy dalának nevezzük, amely az árjaság sajátos istenképét és morális érzését a legbefejezettebb módon fejezi ki, tragikus módon a nyugatnak az árjai által félreismertetett és legalapvetőbb felismeréseiben gyakran félreértve maradt. Egyoldalú theoretikusok, valamint okkultista rajongók — mindenik a maga módján — hozzájárult ahhoz, hogy Európa részben tökéletlen és felületes, részben eltorzított képet kapott az indóárja bölcsletről és hogy (Európa) épen a gyakorlati életformálásnak ősrégi, de időkfeletti örökértékei mellett elmegy . . .

Az indóárja erkölcsan igazi alapelveinek eme hiányos ismeretéhez járul még a bölcseletnek a felfogására és asszimilációjára szolgáló szerveknek az elsatnyúlása (t. i. az európaiak részéről. Ford. megjegyz.).

A hangos materializmus uralkodó módon az előtérbe tolta magát. Részszerű és féltudása nemcsak kiszorította a vágyat az igazi bölcsesség iránt és megrabolta a természetes ösztönt annak jelentősége iránt, hanem arra törekedett, hogy az emberi életnek időtlen alaptörvényeit is pótolja, amiknek aztán egyszerű és világos értelme ezáltal érthetetlen és problematikus lett és teljesen megszűnt az élet iránytűje lenni. Embe metafizikai szükségletnélküliség által az élet üres lett. Dacára a nem is sejtett anyagi vívmányok után a szenvedés és örömtelenség mindenütt nagyobb, mint valaha. A materializmus udvarképes és magabiztos. Mivel őmaga az örökkévalóságot nem ismeri, mindent statisztikai adatok szerint ítél meg. Mint életbölcsélet az ő tudománya teljesen csődöt mond. Ilyen állapot nem tartható fenn sokáig. Az emberi természet önfenntartási ösztöne reakcióként kényszerít a visszatérésre az igazi életbölcsélet örök igazságaihoz, amelyek minden vallásban, mint nemes n. ag, benne vannak, azonban időről időre új ruházatra van szükségük, hogy elevenek és hatékonyak legyenek”.

Ez a szerző nem filozófus vagy teológus, hanem mint erdészeti szakértő járta be Északindiát. Őt meghatotta az a mély vallásos áthatottsága a lakosságnak és érdeklődővén a részletek iránt, észrevette, hogy gyakran olyan magyarázatokat hallott, amik a mi gondolkozásunk szerint ellentétben állottak egymással. Ezt szóvá tette egy magas képzettségű hindú brahminnak, aki mint magától értetődőt magyarázta, hogy a hindú hit a legkülönbözőbb műveltségű emberek számára ad lelki táplálékot, olyat, ami őt értelmileg és érzelmileg is kielégíti. A fontos az, hogy minden értelmi fokon az illető megtalálja a hitben a világnak azt a magyarázatát, ami őt lelkileg lendíti és magához köti.

Ezzel szemben érdekes itt szemügyre venni azt a tényt, hogy — egyes kínai utazók jelentése szerint — Kínában a Taoizmus egészen alacsony varázsló szektává lett, dacára annak, hogy Laotse bölcsellete a legmagasabb, ami e téren van. A magyarázat talán az lehet: Laotse bölcsellete csak egészen magas, bölcséletileg igen iskolázott embereknek való, és még itt is csak megfelelően diszponált kedélyek számára. Laotse bölcselete annyira egyéni megértésen és átélésen alapul, hogyha abból szektát csinálunk, azaz, amikor tömegszerűen akarjuk taní-

tani, a tömeg bölcséleti képzettsége semmiesetre se érheti el a kellő fokot, és így a tételek bemagoltatása szükségképen zavaros képekhez és gyakorlatilag varázslatokhoz vezet. Ezzel szemben más a helyzet a Konfucionizmusnál. Köztudomásszerűen a kínaiak nagyrésze konfucionista és bár a Konfucionizmus nem felel meg a mi vallásfogalmunknak, mégis ott az a vallás szerepét is betölti és nálunk sok tankönyvben ezt így is tanítják. Hogyan áll itt a helyzet? A kérdést át lehet tolni a fajiság területére, mondván, hogy a kínai népek fajilag annyira más lelki adottságokkal vannak ellátva, hogy nekik nincsen szükségük európai értelemben vett vallásra, tehát ezért alakult ott ki a Konfucionizmus. Ez lehet, de egyelőre ez az állítás hipotézis. Ugyanis a fajiság kutatása, a faji jellegek kutatása még csak a kezdet kezdetén áll. A testi faji bélyegek megállapítása sincs még befejezve, de lelki faji bélyegek egyértelmű megállapítása talán még kezdetlegesebb állapotban van. A fajiság tudománya olyan összetett anyagon dolgozik, hogy biztos eredményeket különösen a lelkiek területén még csak a messze jövőben várhatunk, tehát itt óvatosnak kell lennünk kijelentéseinkkel. Azonban a Konfucionizmus hatalmára és szerepére lehet egyszerűbb magyarázatot is találni. A Konfucionizmus alapja a család rendje, tehát egy olyan ősvalami, amit egyfelől mindnyájan átélünk — és pedig minden fázisában két oldalról, nevezetesen gyermekek voltunk és gyermekeink vannak stb. — másfelől pedig ez tartván fenn a faj életét, az egyes tudatos mozzanatok, mély természeti ösztönökben vesznek el. Mint rendszer ez túl racionálisnak látszik és a mi fogalmaink szerint hiányzanak is belőle a metafizikai elemek, de a család multjának ismeretével, azaz az ősök szellemének az ápolásával mégis belevisz egy olyan dolgot a mindennapi életbe, ami szinte metafizikai határokat érint és ezt olyan erős lelki átéléseken keresztül, amit csak tisztán racionálisnak nevezni nem lehet, bár gyakorlatilag a haszna igen racionálisan érthető. Tehát a valóságos élet ama tényének, hogy racionális és irracionális valahol érintkeznek: igen szerencsés kihasználása. Ennek a kérdésnek a vizsgálata jól képzett filozófus és teológus által igen értékes eredményeket adhatna. Jelenleg ránk nézve csak az a fontos, hogy a látszólag racionális Konfucionizmus nem is olyan racionális és mély emberi átéléseken át fogja meg az em-

bert. Ezekben az átélésekben pedig mély érzelmek és gyakorlati elvek a legszebben egyesülnek, tehát sokkal jobban fogva tartják az embert, mint esetleg csak az értelmi szemlélődés területén szereplő tétélek.

Befejezésül talán végezzük még a következő áttekintést: Amint láttuk, értelmi és érzelmi elemek keverednek a hit területén; egyes történelmi vallásokban pedig különböző mértékben jutnak szerephez. Ez a szerep azonban hely, idő és egyéni, történelmi, talán faji és még más szempontok miatt különböző mértékben jut érvényre és kifejezésre. Ugy látszik, hogy hol az egyik, hol a másik jut túlsúlyba. De mivel mindkettőnek szerepe van, az emberi lélek tiltakozik a túl egyoldalúság ellen. Tehát nagy vallási reformoknál ennek a jelenségnek is szerepe van. Nyilvánvaló, hogy az értelmi elem túlsúlyba jutása is reakciót vált ki az emberekből. Ez a reakció elsősorban abban nyilvánul, hogy az emberek közömbösek lesznek. Ez meg is érthető. Ugyanis az értelmi dolgok megérthetők, vagy tanulhatók, a logika szerint jól alkalmazhatók. Ha ezt valaki egyszer megértette és megtanulta, akkor el is intézte az egész életre. Én ebben látom az okát, a ma sokat hangoztatott panaszoknak a templombajárás hiánya miatt. Mindenki belátja, hogy unalmas volna az elemi iskolát vagy a gimnáziumot újra és újra járni és hallgatni. Viszont miért olvasunk el egy szép regényt vagy színdarabot újra, vagy miért nézünk meg egy szép darabot újra és újra? Mert ez érzelmeket kelt és ebben mindig lehet fejlődés és haladás. Sőt az érzelmekben nem is kell haladásnak lenni; ott nemes érzelmek újból és újból való átélése már magában nemesítőleg hat ránk.

Az a véleményem, hogy ezeknek a kérdéseknek a rendszeres átgondolása és taglalása a különböző világvallásoknál és azok történelménél igen érdekes eredményeket adna, nemcsak elméleti szempontból, de gyakorlatilag is.

Málnás-fürdő, 1942. szeptember.

Berde Mózsa.

(Történelmi arckép.)

Irta: P. Szentmártoni Kálmán.

(Folyt. és vége.)

Berde igazi nagyságát végrendelete mutatja. Ennek tanúsága szerint beváltotta küldetése magasztos célját. Feleslegesen eszményíteni nem akarjuk, mert nem szükséges, hogy dicsérő szavakból fonjunk koszorut nemes ivelésű homloka köré. Végrendelete, cselekedetei felemelik őt oda, amit mi *nemzetnevelő* szóval szoktunk megjelölni. Arra, aki a boldogságok és tündöklések idején is kopottan szürkéllett s temetésében is egyszerűséget kívánt, végrendelete utáni új dicsőségében se tegyünk bibort, vagy aranypalástot, mert „egy darabból öntött egyénisége” monumentálisan egyszerű, mint egy hatalmas piramis.

Berde dicsően elvégezte kötelességét, de vajjon mi teljesítettük-e azokat, amiket Berde tőlünk végrendeletében megkívánt. Berde ismerte hanyatló korának kapzsiságát, a korrupciót s nem tudta eléggé kérni a hátralevőket, hogy nagy fáradtsággal, áldozattal szerzett hagyományait épségben őrizzék meg, de egyszersmind felhívta Magyarország közoktatásügyi miniszterét, illetőleg kormányát, hogy kísérje figyelemmel a hagyaték kezelését és ügyeljen fel a végrendelet végrehajtására. Berdének sejtelmes aggodalma szinte valóra vált, mert egy alkalommal a kollégium díszes termében lezajlott, viharos, gyűlölettől mérgezett légkörben az egyházi birtokok egy részének hanyag, lelkiismeretlen kezelése miatt olyan éles harc támadt, hogy sokan, különösen Székelykeresztúr környékiek amellet voltak, hogy vegyék igénybe a közoktatásügyi miniszter felügyeleti jogának gyakorlását.

„Ha tudnám, hogy csekély vagyonom lankasztólag hat arra az áldozatkészségre és összetartásra, mely kicsiny egyházunk fennmaradásának századokon át alapját képezte s egyedül lehet ezután is a biztonság forrása, végrendeletemet azonnal megsemmisíteném”.¹ Hogy áldozatkészségünk, takarékosságunk és összetartásunk nem ütik a Berde által megkívánt mértéket, arra felesleges bizonyítékokat felsorolni.

¹ Benczédi i. m. 60. l.

Maga a Berde vagyon is nagy változásokon ment át. A buni Berde Mózsa-alapítványi birtokra vonatkozóan az 1909. évi Főtanácsi bizottság előterjesztésében ezeket állapítja meg: „Általában véve a tulajdonképeni gazdasági jövedelem semmi arányban sem áll a reá fordított költséggel,“¹ de már az 1911-ik évi Egyházi Főtanács visszatekintve megállapíthatta, hogy az elmúlt tíz év alatt, az alapok gondos kezelésével elért gyarapodás az, hogy a nagy jóltevő hagyatéka a tőke egyharmadával növekedett.² Idővel a Berde-vagyon gyarapodási összegéből vásárolta meg egyházunk a bányabükki birtokot.

Berde maga sohasem gondolt arra, hogy a drága, szent erdélyi földbe vetett aranyait a románok fogják learatni. Sajnos, bekövetkezett. A román agrárreform következtében a Berde Mózsa-féle buni cipóalapítványi birtokból kisajátítottak összesen 1388 hold 1251 □-ól mezőgazdasági birtokot és erdőt. Meghagytak az egyháznak 5 1/2 hold belsőséget.³ A bányabükki Berde Mózsa kezelési-birtokból kisajátítottak 791 hold, 1326 □-ölet. A másfél milliós Berde-hagyatékából jelenleg megvan az unitárius kollégiumban beépített pénz, Dél-Erdélyben Bányabükön 600 hold erdő és a Berde családi-alapot képező, Széchenyi-tér 26-27. sz. alatt levő házastelek. Kolozsvári házat Berde azzal a kikötéssel hagyta az egyházra, hogy a jövedelem 2/5 részéből tőke gyűjtendő a telek kiépítésére. Csaknem ötven éve van ez a ház Egyházunk kezelésében, de még ezideig semmi sem történt Berde végakarátának megvalósítására, mert a családi ösztöndíjak a ház jövedelmét felemésztették. Az egyház minden megmozgatható vagyonát, a Berde-vagyon roncsait is befektette a Kossuth Lajos-utcai négyemeletes épületbe, amely mellett a Berde-ház csak a hamupipőke szerepet viszi. Ott áll a ház, mint egy gazdátlan, elhagyott néma jószág, melynek csendjét csak a benne levő „*Székely korcsma*“ hangos tivornyája veri fel állandóan kiáltozva azt a kimondhatatlan nagy ellentétet és vádat, mely a nagy székely nevelő Berde

¹ A Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának 1909. évi augusztus hó 29–31. napjain Kolozsvárt tartott üléséről szerkesztett jegyzőkönyv. Kolozsvárt, 1909. 90. l.

² A Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának 1911. évi október hó 24–30. napjain Kolozsvárt tartott gyűléséről szerkesztett jegyzőkönyv 88. l.

³ A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1923. november 4–5. napjain Kolozsvárt tartott ülése jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár, 1923. 43. l.

Mózsá szelleme és a házában elhelyezett „*Székely korcsma*“ realitása között van.

A Berde hagyaték nagyrésze elveszett. Ingóságai elkallódtak, birtokait kisajátították, de semmiféle földi hatalom nem tudja elvenni tőlünk Berde Mózes nagy erkölcsi és nevelői értékét.

Amiért nincs már Berde tanári jutalom, azért ennek a nagymultú intézetnek tanárai ezután is erkölcsileg kötelezve vannak arra, hogy nemes versenyre kelve Berde kivánsága szerint óráikat pontosan kitartva, ott, csak az oktatás anyagával foglalkozzanak és erős hitű, hazafias érzésű, kötelességtudó ifjakat neveljenek, hogy az oktatás mellett az erkölcsi jellem fejlesztésére is helyezzenek nagy súlyt, szóval neveljenek a magyar hazának egész embereket a gyakorlati étellel való összhangzásban. Csak akkor fog a mi féltett kollégiumunk áldásosan, eredményesen munkálkodni, ha Berde Mózsá hagyományait hűségesen gondozza és ápolja s Berde szellemében eljárva Berdéhez hasonló ifjakat igyekszik nevelni.

Az ifjúság sem kaphatja már az éltető Berde-cipókat, de azért reájuk is fennáll az a kötelezettség, hogy miként Berde Mózsát, őket is a szigorú kötelességteljesítés hassa át tanulói munkájukban s azután is egész életükben mindig ez irányítsa minden cselekvésükben.

Örömmel állapítjuk meg, hogy mai nemzedékünk már közeledni kezdett a nagy Berdéhez. Régi, kiváló főgondnokaink, a káli Nagy Elekek nyomdokain haladó jelenlegi főgondnokunk, dr. Gelei József egy mozgalmat indított szegény, székely tanulók segélyezésére, támogatására. Egy szerencsés ötlet folytán azt a bizottságot, amely ezt a nemes munkát végzi, *Berde-bizottságnak* keresztelték el. Ennek az eleven bizottságnak éltető lelke dr. Gelei József, aki határtalan buzgóságával állandóan áldozatkészségre serkenti az unitárius közönséget. Így vonult be nevelői intézeteinkbe egy „*Berde-fiúk*“-nak, „*Berde-gyermekek*“-nek nevezett új csoport, akiket a tehetségkutatás módszereivel választanak ki szegény, székely ifjaink közül s akik ma ingyen ellátásban részesülnek s jó magaviseletükkel és szorgalmas tanulásukkal gimnáziumi tanuló seregünk törzskarát alkotják és egyben munkálják, elősegítik a Berde által is annyira kívánt nevelési színvonal magasabbra

emelését. Ez az egy vígasztaló jelenség, amit fejedelmi hagyományozónk halálának ötvenedik évfordulóján, mint pozitív eredményt meglobogtathatunk nagy szelleme előtt.

Mi nem elégedhetünk meg ezzel. Nekünk az évfordulókra nemcsak visszatekinteni, nemcsak azokról megemlékeznünk kell, hanem azoknak jelentőségét megismerve, megértve és át-érezve, bele kell kapcsolódnunk az ősök alkotásainak eszmevilágába, nemes hagyományaiba, le kell vonnunk a mult idők értékes tanulságait és értékesítenünk kell azokat a jövő nézedék számára.

Előttünk egy eszményi alak, kinek egész élete önfeláldozó munkásság, úgy, hogy az áldozatkészség szobrát lehet róla megmintázni. Élete a tragikus magyar sors útján haladt. Nemcsak cselekvéseiben, életeszményeiben volt Széchenyi követője, hanem a nagyra hívatott tiszta szándékú, tisztákezű Berdét is utólérte Széchenyi-végzete, tépelődései között elméje elborult s így nem halhatott meg azzal a tiszta, világos öntudattal, hogy csakugyan megvalósította, amit akart, amire őt a történeti idők kijelölték. Emberi tragikumá még megrázóbb lett azzal, hogy a már haldoklásra készülő, nagy beteg ágyánál, az élő halottonál megjelent egy örökös, hogy halála utáni időre is megfossza Berdét életeszményétől.

Minden embert igazságosan arról kell és szabad megítélni, ami valójának igazi lényege, amiben legkiválóbb volt. Berde saját magától mindent megvont, mindenét a közművelődésre áldozta. Bethlen Gábor fejedelem óta Erdélyben senki sem áldozott annyit iskolai célokra, mint Berde Mózsa. Ebben csúcso sodik ki Berde Mózsa *történelmi arca*, ami sajátosan egyéni és egyházunk életében senkivel össze nem hasonlítható. Berde a magyar közművelődésért élt s halt s példamutatásával egyik nagy *nemzeti nevelőnk*ké lett s így méltó helyet kell elfoglalnia a magyar művelődéstörténelmében, annál is inkább, mert kultúrtörténelmünkben nem igen van olyan egyén, aki egész életének minden munkáját a magyar nemzeti művelődés céljaira áldozta volna.

Nekünk, unitáriusoknak méltóknak kell maradnunk a Berde örökségre s valósággal kultuszt kell csinálnunk Berde Mózsa nemes alakjából és népszerűsíteniünk kell őt. Tegyük fogadalmat, hogy teljesíteni fogjuk Berdének, végrendeletében

kifejezett azon óhaját, hogy áldozatkészek, takarékosok és ami a legfőbb, összetartozók leszünk. Tegyük fogadalmat, hogy hűek maradunk Berde nagy kultúrszelleméhez, mert tudjuk és érezzük, hogy egyedül kultúránk tart meg minket, amíg a földön az ész uralkodik. Egyházunknak is reá kell szánnia magát arra, hogy a kor szokása szerint a kolozsvári kollégiumot is valamelyik nagy emberéről nevezze el. Az előadottak szerint, az nem lehet más, mint *Berde Mózsa*. Itt van a nevezetes évforduló, itt vannak a cselekedetekhez kivánt történelmi pillanatok, amelyek komoly elhatározásra intenek, nevezzük el kolozsvári kollégiumunkat *Berde Mózsa kollégiumnak* és tegyük fogadalmat, hogy minden erőnkkel pártolni fogjuk Berde-iskoláját, hogy annak régi, jó hírneve visszaállva továbbra is tündökljék. Állandóan gondoljunk Berdére, erre a csodálatosan nagy, emberszerető, jó lélekre, sírját évenként keressük fel, mindenki olvassa magyar erényekben gazdag életét, tanuljon tőle, kövesse példáját és tündöklő erényeit.

Mi büszkék vagyunk Berde Mózsára és hálásak, de ő nemcsak az unitáriusoknak nagy jótevője, hanem a magyar nemzeti művelődésnek is áldozatos előmozdítója, ezért ő nemcsak egy kis vallási közösségnek lehet eszményképe, hanem a magyar nemzeti értékelés szempontjából is a halhatatlanság dicsőségével tündöklő egyéniség, egy örök magyar csillag. Életműve, puritán élete legyen mindnyájunknak példaadás és ha a nemzet útmutatónak ilyen vezérlő csillagokat, ilyen férfiakat választ, akik egész életükön át a magyar nemzeti eszményekért, a magyar nemzeti intézményekért, a nemzeti művelődésért dolgoztak s akinek minden cselekedete fajszeretetből fakadt, akkor nemzetünk erős, hatalmas és örökké tartó lesz.

Berde Mózsa szelleme és dicső emléke, éljen nemzedékről, nemzedékre, mindörökké!

Az egyházalkotmányreform nyitott kérdései.

Az 1941. évi novemberi Egyházi Főtanács ülése Kelemen Béla egyházi tanácsos indítványa tárgyalása kapcsán megállapította ugyan, hogy „már rég elérkezettnek látja az időt egyházi törvényünk korszerűsítésére”, e téren kezdeményező lépést az unitárius hívek jelentős részének még idegen uralom alatt maradt voltára, nem tett. Ezen elvi álláspont dacára „a kérdés tanulmányozásával és kellő időben megfelelő intézkedés megtételével az E. K. Tanácsot bízta meg”. E „kellő időt” E. K. Tanácsunk még nem látta elérkezettnek, mert tudomásunk szerint az eltelt több, mint két év alatt e kérdéssel érdemben nem foglalkozott. Egyházi közvéleményünk egyházi törvényeink korszerűsítését egyre jobban sürgeti, mert a Szervezeti Törvénynek Erdő János és Ferencz József lelkészek által sajtó alá rendezett s az időközi módosításokkal jegyzetezett kiadása mutatja azt, hogy e téren már sok halogatásra nincsen időnk.

Egyházalkotmányunk megújítását keresők több elvi jelentőségű kérdéssel találják szembe magukat, melyek kialakulását az egységes unitárius közvéleménynek kellene elősegítenie.

1. Az első ilyen elvi kérdés az államhatalom ius supremæ inspectionis mikénti gyakorlásának kérdése épen törvényalkotásunkkal kapcsolatosan. E kérdés irodalmát és jelenlegi állását részletesen ismertettem: „Az unitárius egyházalkotmány jogtörténeti forrásai és mai kérdései” c. tanulmányom második részében, mely az említett törvénykiadás bevezetőjeként jelent meg. Sok hozzátennivalónk azóta sincsen. Mindaddig, míg a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium 34.093/1926—II. sz. a. kiadott rendelkezését meg nem változtatja, illetve míg ennek érvényessége és jogossága ellen legfelsőbb egyházi hatóságaink nem tiltakoznak, egyházi törvényeink csak az államfő által előzetesen engedélyezett zsinaton alkothatók meg, s csak államfői

megerősítés után léphetnek érvénybe. E kérdésben minden biztonnyal véleményt hallunk majd újra azoktól, akik az ősi autonómia maradéktalan fenntartásának hívei. E kérdés eldöntése azonban nem a legsürgösebb feladat, mert nélküle az előmunkálatok elvégezhetők, sőt egész egyházalkotmányunk átdolgozható, s akkor válik aktuálissá, mikor a kész egyházalkotmány tárgyalására kerül a sor; a vele való foglalkozás s a kérdés érlelése azonban elvi és gyakorlati szükségszerűség.

2. A második kérdés, hogy a Zsinat és a Főtanács jog és hatáskörét elválasszuk-e, s a többi protestáns felekezethez hasonlóan: a zsinati üléseken csak egyházalkotmányi és hitelvi kérdésekkel, míg az egyházkormányzati — ideértve a választásokat is — kérdésekkel a főtanácsi üléseken foglalkozzunk. E kérdésben kialakult unitárius nézőpont megítélésem szerint ma még nincsen, s bizonyára lesznek elgondolások, melyek a szétválasztás mellett óhajtanak nyilatkozni.

3. Az egyházalkotmányi reformtörekvések legnehezebb s legjelentősebb kérdése mindig az Egyházi Főtanács összetételének szabályozása. A mai összetétel megalkuvások eredménye. Az eredeti 1899. évi elgondolást és szabályozást, az 1909. 1913. és 1923. évi módosítások jelentősen befolyásolták, s a fejlődés vonala a teljes képviselheti rendszer felé mutat, az eredeti nagyon is arisztokratikus és önmagát kiegészítő Főtanáccsal szemben.

Nézetünk szerint ma a legtöbb ellentétes vélemény a Főtanács összetétele körül van forgalomban. Az a két javaslat, ami az elmúlt módosítás óta készült, gyökeresen módosítani kívánta a jelenleg fennálló állapotot. Véleményem szerint azonban úgy a trianoni 1939. évi kissé demokratikusabb, mint az 1935. évi nagybizottsági összeállítás inkább gyakorlati szempontok figyelembe vétele mellett jött létre, figyelmen kívül hagyva egyházalkotmányunk elvi alapvető kérdéseit. Mindenki, aki e kérdéshez hozzá kíván szólni, feltétlenül tanulmányozza azonban e két javaslatban lefektetett s gyakorlatiaság követelményeinek itt ott megfelelő elgondolásokat. Mindkettő hibája, hogy az akkori jelen időre méreteztetett, s a mai Istennek hála megváltozott körülmények között alkalmazásuk nem volna célravezető és helyénvaló. A trianoni a demokratikusabb, a nagybizottsági erdélyi javaslat a gyakorlatiasabb.

Egyházalkotmányunk elvi alaptétele, hogy az egyházhatalom a gyülekezetekben van. E tétel vállalása esetén legfelsőbb egyházi testületünk összetételénél nem mellőzhetjük e szempontot. Ezt az elgondolást figyelemben tartva megállapíthatjuk, hogy Egyházi Főtanácsunk tagjai az alábbi három csoport tagjai közül tevődnek össze: a) hivatalból tagok — többé-kevésbé a jelenlegiek, kiegészítve pl. a teológiai tanárokkal, egyházköri jegyzőkkel stb. b) tanintézetek képviselői, ideértve a lelkészi és a felekezeti iskolai tanítói és énekvezér — állami tanítók képviselőit, c) egyházközségek képviselői.

Megállapítandó volna, hogy püspök és főgondnok kivételével, akik a többi egyházak alkotmányához hasonlóan életfogytiglan választandók kötött korhatárig, minden egyházi tisztséget viselő unitárius embert hat esztendőre választanak. Ideértve a jelenleg életfogytiglan választott felügyelő gondnokokat, egyházi tanácsosokat stb. Az összes választások, tehát minderr. tisztújítás azonos időben eszközzendő, s a választásokat az EKT rendeli el. Megállapítandó, hogy senki két vagy több címen tagságot nem gyakorolhat. Ma a helyzet az, hogy pl. felügyelő gondnokká választott egyházi tanácsos, egyházi tanácsosi tisztsége nem ürül meg automatikusan, s nem tölthető be; de helyfoglalásának gyakorlati jelentősége nincsen, mivel amugy is csak egy szavazatot gyakorol.

Az egyházközségek képviselői számát lélekszámuk arányában lehetne megállapítani, pl. minden 400 lélekig 1, 600-nál több, de 800-nál kevesebb lélek után 2, s minden ezenfelüli megkezdett 400 lélek után 1—1 főtanácsi képviselő, akiknek egy-egy neve: egyházi tanácsos.

4. Különös gond fordítandó az egyházköri élet mélyítésére. A trianoni országrész ma már igazoltan nagy egyházpolitikai tévedése az egyházköri élet sorvasztása volt. A gyülekezeti élet az egyházköri tevékenységben teljesedik ki, s ennek szerves rendezését kell kidolgozni a köri gyűlések mellett, a hitelesítést szolgáló egyházköri napok intézményesítésében. Megfontolandó az a kérdés is, hogy a körökön keresztüli egyházközségi képviselet rendszere jelenlegi vagy más átdolgozott formában fenntartandó-e vagy sem. Nézetem szerint feltétlen fenntartandó az egyházköri közgyűlések által választott bizonyos számú főtanácsi képviselő rendszere, a jelenlegi helyzetnek megfelelő számszerű beosztással.

5. Külön gond fordítandó azoknak a gyülekezeteknek a képviselőire, melyek unitárius életünkben jelentős vezető és irányító szerepet vittek a múltban s vannak hivatva vinni a jelenben és jövőben is. A képviselők száma e gyülekezetekben aránylagosan emelendő. Hasonló gond fordítandó a körüli gyűlések összetételénél a szórványok megfelelő képviselőire is.

E néhány gondolat felvetésének célja nem volt egyéb, mint reávilágítás arra, hogy nézetünk szerint itt van az a „kellő idő”, amikor a Főtanács döntése értelmében e kérdéseket elmenkben forgatni kell, s a megoldás felé vezető útakról jó és időszerű beszélgetni.

Nyitott kérdéseknek neveztem mindezeket, s a most fel nem említett többieket is, — minél többen szólunk hozzá ezekhez a kérdésekhez, ma a forrás és vajudás idejében, annál tökéletesebb, korszerűbb és időtállóbb lesz majdan egybeállítandó egyházalkotmányunk is.

Legközelebb majd az Egyházi Főtanács szabályozása kérdéseit kívánom részleteiben is ismertetni.

Ferencz József.

A Kossuth-ügy.

Érdekes és sokunk számára hihetetlen esemény tartja izgalomban a jó és igaz magyarok azon — sajnos, elég szűkkörű — részét, akik figyelni szokták az írott betű birodalmát saját pártujságuk hasábjain túl is. Röviden ez történt:

A „Nemzeti Könyvtár”, a népi ponyvát helyettesíteni hivatott irodalmi vállalkozás, mely állami támogatással jelenik meg, 103—104. számú füzetét „Kossuth Magyarorszáéért” címmel és Kossuth emigrációban mondott beszédei egy részének rövid tartalmi összefoglalásával jelentette meg. Ennek a füzetnek a tartalmát a „Magyar Kultúra”, melyet valamikor, harminc évvel ezelőtt, Bangha Béla jezsuita atya alapított s most Vid József és dr. Nyisztor Zoltán szerkeszt, 1943 dec. 5-iki számában keményen megtámadta. Támadása tulajdonképen a füzet ellen irányul, szemére vetve a kiadónak, hogy „eddig megjelent több mint száz füzetében úgyszólván semmit sem hozott a katolikus magyar értékekből”, főképen azonban azt hibáztatva, hogy a füzetben közölt szemelvényekben „egymást érik a katolikusságnak szánt megrugdosások és arculcsapások”. Így elindítva azonban a támadást, utána két és félhasábon át olyan nyelvezettel szidja Kossuthot, amit igen sokan lehetetlennek tartanánk, ha nem olvashatnók saját szemünkkel. Ime, néhány idézet: „Kossuth bosszútól homályosított szemüvegén keresztül” időszerűtlen bemutatni „a Habsburgok szerepét nemzetünk életében”. „Azt is tudjuk, hogy Kossuth — elégséges okkal, vagy anélkül — személyes gyűlölettel viseltetett minden iránt, ami katolikus, és ezt a személyes gyűlöletet magával vitte a miniszteri és kormányzói székbe, valamint a *sabadkőműves vonalon* (a kiemelés is a Magyar Kultúráé!) végigjárt propaganda útjaira is”. „Kossuth a latin nyelv ellen így szónokol:” Kossuth „a mézesajkú szónok”, „a történelemhamisító”, „folytatja Kossuth a ponyván”, „könnyed szónoki

libbenéssel” stb. Végül felteszi a cikk a kérdést: „Kérdezzük, hajlandó-e a Nemzeti Könyvtár elégtételt szolgáltatni ezért az otromba sértegetésért a tízmilliós katolikusságnak, vagy rákényszerít bennünket, hogy szervezeteink erejével kimondjuk az anatómát a nemzeti propaganda köpenyébe rejtett felekezeti uszítás ellen?”

Igy a Magyar Kultúra. Azt hiszem, jónehány olvasónk szemében kiserked a könny, amikor ezeket a kifejezéseket olvassa s felteszi magában a kérdést: hát lehetséges ez Magyarországon? Azon a Magyarországon, mely függetlenségét végeredményében mégis csak Kossuth hősies és történelmet formáló küzdelmeinek köszönheti! Hát „egy nép bálványa”, „egy nemzet szerelme”, — ahogyan még ellenségeink is nevezték Kossuthot, végül is idejuthat! „Kossuth apánk”-ról így írhatnak már az unokák korában?

Legyünk azonban tárgyilagosak és türelmesek. Állapítsuk meg mindenekelőtt, hogy egy cikk még nem a Magyar Kultúra, s hogy a Magyar Kultúra még nem a római katolikus egyház. Meg vagyok győződve róla, hogy igen sok római katolikus magyar ember s bizonyára a magyar római katolikus egyház vezetői is, túlzottnak, sőt szerencsétlennek tarthatták ennek a cikknek hangját, ha erről nem nyilatkoztak is. Legyünk még tárgyilagosabbak és még türelmesebbek: köztudomás szerint a Magyar Kultúra a magyar római katolikusok legharcosabb folyóirata, az „ecclesia militans” szócsöve, bizonyos fokig tehát érthető, ha Kossuth csaknem száz esztendővel ezelőtt elmondott s most szemelvényekben közölt emigrációs beszédeinek némely kitételében sérelmet látott a katholicizmus érdekeire vagy történelmi szerepére vonatkozóan s ezért erősebben megnyomta a tollat, mint ahogy talán maga is szándékolta. Végül: legyünk egészen tárgyilagosak és türelmesek a legfelső fokon... ezt a mondatot azonban csak az itt közbeiktatott elemfuttatás után szabad befejeznünk.

Ami ugyanis ebben az egész ú. n. „Kossuth-ügy”-ben a legmeglepőbb, az a *visszhang*. Jobban mondva: a visszhang csaknem teljes hiánya és gyengesége. Egyik kezem öt ujja sok arra, hogy megszámláljam: hány sajtóorganum utasította vissza ezt a Kossuth ellen intézett támadást. A magam részéről mindössze két olyan választ olvastam, amely mind alaposságával,

mind határozottságával méltó felelet volt a legszentebb érzelmeiben megbántott magyarság részéről, egyik a Magyar Életben, a másik a Magyar Ut-ban jelent meg. (Ide írom a számokat is, hogy azok is megszerezhessék és elolvashassák, akik — sajnos — nem olvassák rendszeresen ezt a két igaz magyar szellemben szerkesztett lapot. A Magyar Élet 1944 januári, a Magyar Ut 1944 január 20-iki száma hozta ezeket a válaszokat.) Bármily komoly és alapos volt is azonban ennek a két sajtórganumnak s mellettük a kolozsvári Ellenzéknek a válasza, mi ez ahoz az 1172 napilaphoz és folyóirathoz viszonyítva, ami ma hazánkban megjelenik! Hol voltak a sok százezres példányszámú napilapok, a komoly folyóiratok, egyházi és társadalmi szemlék! Hallgattak, „miként a sír”. Nem olcsó szellemeskedés kedvéért, hanem igazán úgy írtam le ezt az idézetet, mint amelyet erre a hallgatásra a legjellemzőbbnek találok. Ahol Kossuthot ilyen bántatlanul lehet szidalmazni, ott nem lelki béke, hanem szörnyű lelki pusztulás uralkodik.

Néhányunk azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem végig kérdezgette hirlapot és folyóiratot, író és szerkesztő ismerőseit: mi az oka ennek a különös hallgatásnak. Sokféle választ kaptunk, érdekeset is, érdektelent is, hihetőt, hihetlent egyaránt. Volt azonban a válaszoknak egy olyan tekintélyes csoportja, amely — illő húzódozás után — azt vallotta, hogy a *beállítás* miatt nem kelhettek ők Kossuth védelmére. A Magyar Kultúra ugyanis, — mondták — úgy állította Kossuthot pellengérré, mint „liberálist”, sőt „szabadkőmivest”. „Már pedig lehetetlen jó magyar ujságírónak liberálist és szabadkőmivest védelmezni”. Hát — ez igaz. Már tudniillik az, hogy a Magyar Kultúra így állította be Kossuthot. Mint liberálist és szabadkőmivest. Igaz, hogy — vallásilag türelmetlenebb olvasói kedvéért, bizonyára, — azt is kiélezte, hogy Kossuth a „lutheránus politikus”, szemben Széchenyivel, a „katholikus politikus”-sal, — minthogy azonban nem mindenki eléggé türelmetlen ahhoz, hogy egy ilyen felekezeti különbséget elég oknak találjon Kossuth szidalmazására, szükségesnek vélték valami olyan jelzőt is adni Kossuthnak, amely nagyobb ellenszenvet válthat ki, szélesebb rétegekből, — kidomborították hát a „lutheránus politikus” mellett a „szabadkőmives”-t Kossuthban. Amint a példa mutatja: jól számítottak. A százegy-százalékos

magyarságukat naponta hangoztató sajtó organumaink fanyalogva fordultak el a cikktől, Kossuthtól, a magyarság eszményképének megvédelmezésétől, mindentől, mert hiszen: „Csak nem védelmezhetünk egy szabadkőmivest!”

Ezeknek a soroknak az írója soha életében nem volt szabadkőmives, s természetesen ma sem az. Sőt, bár a megszállás alatt Kolozsvárt élt, még csak meg sem gyanúsították vele soha. Ezzel szemben azonban, amióta csak az eszét tudja, semmi más nem tudott és nem is akart lenni, mint csupán magyar. S ezért azt hiszi, joga van felnevezni ennek a válasznak a hallatára: valami baj van itt, magyarok! Olyan házban, olyan emberek között nőtt fel, akik szobáik falát nem aggatták tele szentképekkel, olyan magyar ház azonban azon a környéken nem volt, amelyben Kossuth arcképe valamiképen látható ne lett volna. Nekünk Kossuth volt a szentképünk, s ha a kápolnai csatatéren térdre roskadt kormányzó olajnyomatos képét néztük, bizony elmondhattuk magunkban, hogy ha nem is hozzá, de vele tanultunk meg imádkozni. S ezt a szentképünket leköpdöshették, durván megázolhatták, anélkül, hogy az egész magyar sajtó egyhangulag visszautasította volna ezt a méltatlan támadást, s mindezt azért nem tette, mert: „Csak nem védelmezhetünk egy szabadkőmivest!”

Kossuth Lajos történelmi szerepét talán még ma sem szükséges újraismertetni. Mégis csak emlékeznek még valamire talán a multakból is a magyarok. Tegye hát minden magyar ember a kezét a szívére s kérdezze meg magától: Kossuth egész élete, tettei, önfeláldozása, emigrációja, száműzetésben töltött, elhagyatott esztendei, meg nem alkuvása miatt idegen földön történt halála, mindez semmivé foszlik amellet az egyetlen életrajzi adata mellett, hogy — egészen más viszonyok között — a szabadkőmivesek közé tartozott?!

Két magyar sajtó-termék, a Magyar Élet és a Magyar Ut, melyeknél én fájóbban és mélyebben magyar írásokat nem ismerek, nem ijedt meg ettől a szótól: szabadkőmives, hanem visszautasította a Kossuthot ért méltatlan támadást. Azok azonban, akik sem nem írják, sem nem olvassák a fenti két lapot, magyarabbak akarnak lenni s elejtik Kossuthot, a szabadkőmivest. Jaj nekünk, hogy oly kevesen írják és olvassák a Magyar Életet és a Magyar Utat, s olyan sokan és olyan hangosan a többi 1172-öt!

Mindezzel azonban csak alárendelt mondat, amellel a főmondat mellett, amelyet néhány bekezdéssel feljebb elkezdtünk, de be nem fejeztünk. Ha tárgyilagosak és türelmesek akarunk lenni, akkor el kell ismernünk, hogy egy cikk nem a Magyar Kultúra s a Magyar Kultúra nem az egész magyar katholicizmus. Azt is el kell ismernünk, hogy a Magyar Kultúra harcos folyóirat s a harc hevében sok olyan vágás kicsúszik, amit másfelé és másképen akartak elindítani. S végül, ha egészen tárgyilagosak és nagyon türelmesek akarunk lenni, akkor — s itt következik a félbenhagyott mondat folytatása — meg kell vizsgálnunk magunkat vajjon van-e jogunk rá, hogy mi, unitáriusok, ez a nemzedék s az utóbbi évek harcainak és vérzéseinek résztvevői, bírálatot gyakoroljunk a Magyar Kultúra türelmetlensége felett, ha Jézus ül velünk szemben s a sok szenvedés, gyűlölködés és harag tüzében szétporlott magyar hit, remény és szeretet hamujába rajzolja bele az ígét: „Az vesse rá az első követ, aki maga nem bűnös!”

Kedves olvasóm, ennek a mondatnak ugyan pontot tettem a végére, még sincs, ez sincs még azért egészen befejezve. Valami hiányzik ennek a mondatnak a végéről: egy „igen”, vagy egy „nem”, mindenekfelett azonban egy meghajtott fej, amely talán Kossuthra emlékezik, talán bűnbánatot tart, vagy elvesztett magyar testvéreiért zokog, de mindenképen — meggon-dolkozik. S ha ez a meghajtott magyar unitárius fej odakerül ennek a mondatnak a végére, akkor — nem is olyan nagy baj talán, hogy ez a „Kossuth-ügy” keletkezett.

Szent-Iványi Sándor.

Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz.

Közli: dr. JANCSÓ ELEMÉR.

Folytatás és vége.

28.

Szeretett barátom,

Wigandot vártam Lipcséből, hová általtette kereskedését, s az ittenit sógorával Heckenasttal tartotta meg, azért megy válaszom későbbben felszólításodra. Tegnap előtt érkezvén meg, tegnap szólottam vele kéziratod iránt.

Szavadat mondván neki: Veled könnyen alkudhatik — azt felelte, — általveszi csak küld ki s ha én javaslom neki, vagy itt nyomtattatja vagy Lipcsében hol két magyart tart maga mellett. Akkor megmondja mit adhat honoráriumot. De erről azonban szándékozod te is nyilatkoztasd ki előttem.

Arról ha itt áll é az erdélyi cenzurán keresztül ment kézirat vagy nem, bizonyosat nem irhatok. Mert a 3 Censor közül is, most *actu* egy sincs a magyar munkákhoz és néhány napig még nem lessz. Schmid professort u. m. a Consilium suspendálta s magyar kéziratok vizsgálatától el is tiltotta pirongatással, miért engedte meg a kritikai lapokban lévő személyes sértéseket, mihez a nádortól jött indítvány Pyrkerért. Dreschert a másik Censort pedig azért mosta meg, hogy merte az ezen libellusra: Sollen wir Magyaren werden, mely a magyar nyelv ellen van, készült megczáfolást olly vélekedés adással meg nem engedni, mintha ahhoz a Nádortól lett volna intése, s erre Drescher lemondott. A 3d Censor, Nagy nem tud magyarul. Dreschert a consilium meg akarja tartani, de mikor fog ismét munkához nem tudom.

Igy ezt gondolnám: Censuráltasd meg Kolozsvárott s küld ki, ha szabadon van s megengedték ott, itt is könnyebb lesz a Censorraal végezni, midőn csakugyan által kellene nézetni az ittenivel is. Előre írom hogy itt sokkal keményebben bánik most a Censura mint elébb. Minden bátrabb fellövellést kitörölt azon munkából is mellyek a Társaság évkönyveibe mennek. Igy enyimből s Horvát Endréből, Kállayét meg sem engedte. Én csak azért óhajtom itt kijöttét iratodnak, mivel akkor személyesen lehetek veled, különben miért ne adhatnád ki Kolozsvárott olly Censura melleett mint Szilágyi Kliójáé, ha t. i. ott költséget adó találkoznék. Ha jössz ki ide, előre kikötöm hogy nálam szálj. Lesz külön szobád és sem Te nem alkalmatlankodol nekem sem én Neked.

Gyere, gyere édes Sándorom, éljünk megint néhány napot együtt. Általnézem akkor együtt veled, vagy külön kéziratodat.

Még a mult tavasszal kezdettem azon dolgozni, hogy e nyáron Kolozsvárra s onnan Borszékre menjek. De nem találkozott olyan Vivóm, kivel Kolozsvárról együtt mehettem volna s konyháján lehessen helytt azon esetre ha Borszéken traiteur nincs. Majd más akadály jött. Pécselt meghala Majus 6d a fő Tartományi Biztos, annak helyére be adta recensusat az előttem lévő Német Péter kinek meg helyét itten én akarom kapni. Maig sem teette még meg a propositiot új Directorom Mérey, s hogy sürgethessük itt és Bécsben e dolgot, jobb vala helytt maradnom. Mire válik, megíássuk. Egyébiránt egészségben élek, sok a dolgom a Társaság körül, mert minden rajtam fordul meg, mivel egyik Elölülő sincs jelen. Üléseink csendesesen jól mennek.

Tunyogiról azt hallám pasquillust irának Kolosvárott, csúfolják vele a Társaságot is. Megmondtam volt Wesselényi Miklósnak, ne választassa, mert soha munkát tőle nem kapunk. De sok történt már köztünk, a mi Társaságunkat depopularisálja, és pedig inkább inkább. V. Miklós igen szép szerepet vállal a lehető éhségről gondoskodva.

A Társaságnál szünnapjaink lesznek Augustus September, October elsőjén kezdjük az üléseket. November elsőjén fogunk a nagy gyűléshez. Septemberben szellőztetés végett valamerre menni szeretnék.

Gr. Wass Tamásnért szívemnek mélyéből tisztelem. Szeretnék vele levelezésben lenni. Már most semmi nem tartóztatná. Nekem lelke szíve volna balzsam ha irogatna. Az az egyetlen egy Asszony kinek emlékezete előttem holtomig kedves marad. A többinél vagy mosolygok magamon, vagy hideg lettem irántok mint gaz nép iránt, s azt mondom magamnak, frater Gábrriel, hogy lehattél oly vaksi, oly bolond.

Mond meg Gr. Bethlen Ádámnak, hogy 2 hordaját p 50—50 magyarországi akó megkapja Klöpffinger ígérete szerint. Tisztelem s Vele Anyját és Gyulai Fannit.

Isten Veled. Mindenkori hived

Döbrentei Gábor.

Budán Julius 13d 1833.

29.

Kedves jó barátom,

Ma vala megint ülésünk a Budai magyar játékszín ügyében s aláírtuk színészeinkkel a kötelező leveleket, s felolvastattuk a törvényeket. Ezen ülésben jelentetett bé, hogy vén asszonyok kelepelő szerepére két hét alatt jó egy ismeretes színészné, s így azt határozá az Igazgatóság, hogy, szükség hamar

kivánván ilyen actricet, Néb Mari iránt több felszólító lépés ne tétessék.

Mivel én Néb Marinak kereken lemondott levelére is, őtet még egyszer megkerestem ide jövetelre, méltóztassál neki megmondani, azon esetre, ha csak ugyan most másodszori felhívásra hajlott volna, hogy személyét vitelére őtet magát e télre már nem akarjuk felfárasztani, hanem adná tudtomra, ha kiellelten vagy a nyárra kijönni lenne e majd kedve?

Székelyné azt azonban kedvesen fogadjuk, ha csak lehet jönie, sürgesd. Benne bízunk, hogy jó, s Gyertya Szentelőre tetűk Fáy Andrissal határnapjának hogy annál inkább siessen. Azt mondá Deák Kis Sámuel, itt, Bécsbe mentekor, még most is igen jó a színen s a Közönség várjá. Egyébként ne félts többé. Kebelem ugyan láng marad holtomig úgy érzem, de a szerelem tréfa lett előttem.

Wigand sógora Heckenast, ígérte, írni fog Lipsiába Amerikai útat kézírata felől, de most Wigand Londonban jár. Gr. Széchenyi Munkáját: Stadium, most adta ki Wigand mint előbb Lipcsében, melly itt Confiscáltatott, s ő hamar kész kapós munkát felvállalni, hogy rajta nyerjen. Minden esetre írd meg határozottan, mit kívánsz tiszteletdíjul, mert ezt Heckenast tudni akarja.

Gyulai Lajosnak MNémetiből vett leveléből tudom, hogy az általam tisztelt Gr. Gyulai Lotti férjével most Kolozsvárott van, s így nagyon kedves levelére, mellyet Grétz mellől írt, küldött válaszat nem egy könnyen kapja. Mond neki szives tiszteletemet s hogy Kolozsvárra megy, tehát most hozza új levelem. Tisztelem Gr. Vass Gyulánét. Szeretnék most köztök lenni.

Igazat mondott Neked, ki sok dolgomról tudósíta. Sok van valóban s lelked fárasztó. Magamból semmit sem dolgozhatom. A theatrális directorság legalább esténként multság, de a Titoknokságot leteszem, mihelyt a Commissariatusban elébb mehetek.

Nép folyóiratotok nagyon jó gondolat. Székely földieid veszik annak majd inkább hasznát. Én itt nem vihettém keresztül, hogy a Társaság veszteséggel adja eleinte munkáit, hogy 15—20 év múlva nyerhessen. Ugy árultatunk, a mennyibe kerül. Tudni fogod, hogy Pozsonban egy Schmid nevű vállalkozott a Penny magazin magyarul kiadására e czímmel: fillér tár, a mi rossz czímnnek, mert a tárban nem fillér leszen.

Hát Te azt irád, hogy ki jössz Pestre. Mikor láthatlak, ölelhetlek?

Isten áldjon meg. Brassainak is most írtam. Teljes szívemből szeretlek, becsüllek.

Döbrentei Gábor.

Budán, Nov. 25 d. 1833.

30.

Kedves barátom,

Heckenasttól a Lipsiában lakó itt lévő sógorától, ki annak dolgait Pesten viszi, ma ezt tudtam meg:

Amerikai leírásodra Wigand következőleg válaszolt: Lehetetlen neki felfogadnia munkádat Lipsiában nyomtatásra, mert a Stadium miatt felsőbb parancsolatok van az itteni Censuroknak, hogy általjában minden magyar munkát, mely Lipsiában vagy egy szóval külföldön jött ki, a 30dnál le tartóztatásának, s minekutána általnézték és Censura elleninek nem találták, csak akkor adják vissza a tulajdonos Könyvárosnak, a miben fél év is eltelhet, s így a munkában heverő tőke pénzt is sokáig kellene haszon nélkül hagyniok és a veszélyre kitétel nagy lotto volna.

Már most édes Sándorom, a plannak vége! Vagy a magyar szabadság határain belől kell munkádat Kolozsvárott vagy Pesten nyomtattadnod, és úgy beszélned, a mint megengedik; vagy azt mondanod csak magadban: Voltam ugyan én is Arkádiában, hanem mintsem úgy nem adjam elé a mit ott láttam, a hogy van, inkább akkorra hagyom, midőn esztrengán nem kell keresztül ugranom.

Az évkönyvedet én mint minden egyéb könyvét a Társaságnak veszteséggel akartam adadni, most hogy a Társaság ez időben inkább moraliter nyerjen. Minoritásban maradtam. Drágallani fogjátok. 6 f. pengő és 4 f. 20 kr. pengő. Igaz hogy szép.

Minekutánna titoknokságom alatt minden jól folyamatba indult, óhajtanám csendesebben, elvonulva élni napjaimat mint fő biztos ha succedálna.

Ölel hived

D. G.

Budán, Decemb. 20d. 1833.

31.

Buda, Januarius 14d 1834.

Megengedj kedves barátom sok alkalmatlanságomért, már magam is felette unom, hogy Székelyné s Néb Mari olly precieusek. Ha most jönnek, ez az utolsó levelem hozzájuk. A confusiót az szerzé hogy Mari nem fogadván el első meghívásomat, más ajánlkozót vettünk fel, s azután mikor Mari megint jőni akart, meg kell írnom, hogy már másunk van. Most a mellé is elfogadjuk, mert Székelyné nem akar látom Mari nélkül megindulni.

Beszéld rá őket kérlek; mindent megadunk nekik a mi csak telik, a fizetésre nézve, s mond meg a két capricieusi Szipnek, hogy Buda várában a legjobb dolguk lesz. És midőn látod már kedvüket, akkor csak rakd fel őket hamar szekérre. Én elég szépet tevék nekik qua Director.

Nagyon compromittálva volnék, ha nem jőnének. A tavaszig mindenre kell actriceünknek lenni, s most Székelynébe bizván más felé fordulnunk késő lenne.

Isten Veled. — Még egyet. Tegnap a legelső magyar pantomimát láttam itt. A közönség igen meg volt elégedve.

Ölel hived
Döbrentei.

Mari, Kisasszony s leányasszony avvagy leány is asszony is?

32.

Januarius 23d írt leveleden, többször andalgék által; nyílt barátságod mindég tesz valamit kifejezéseidbe a mi reám nagyon hat. Jőne nekem arra eláradnom, ámbár ezt Székelynének írt válaszom után írom, s az nagyon komoly, jőne hogy sokról fecsegjek Veled szivesen, de éppen ma ezer tárgy nyom — ma dél után a Vármegyénél theatrális ülésünk, holnap tudósnak kell lennem a Társaság ülésében — s így csak, fontos közt is kapkodva írhatok. Irnom pedig kell még ma Neked.

Amerikából az egy Wigand hozthat Anglián keresztül hol épen most van, könyveket számodra. Bizonyossá teszek előre, ámbár Sógorával itt még e felől nem szólhattam, mert a Duna ára miatt a Pestre járás nem reppenés most. De emlékeztetek Nagy Károly Barátodra is, kinek ha írok, (engem is szeret egy kisség) kedvéért megrendeli. Küld ki tehát csak hozzám a Czimeket. Eljárok benne.

Vasárnapi ujságtoknál jobbat nem tehattetek volna. Csak küldj hirdetést, azon leszek, hogy itt is szerezzek részvevőt. Hiszen 1 f. mi? egy évre pengőben, mert ebben hiszem.

Székelyné újabb leveléből látom, hogy ő most is a régi. Egyik nap így, más nap máskép. Számot reá nem igen tarthattunk. Most azt hozá elé, hogy Kántorné majd megy, úgy bánnék vele. S nekem külön czédulán per Tu ira. Mingyárt gyanítám, hogy ki tudja, megérdemlem-é? hogy a barna legényt velem felcserélje. Nekem úgy segítjen nem kell. Lásd lásd édes Farkasom, a kemény férjfit most az egyszer bennem.

Elég az hozzá, hogy az Igazgatóság utóbbi ülésében ezt határozta: ha jó Februarius 20dikáig Székelyné jó: ha nem, mást hívunk. S így kell tennünk, mert a Publicum már haragszik reánk, hogy színésznékről nem gondoskodunk. Kettő van csak jó: Kántorné, Szentpéteriné, a többi kezdő.

De Néb Marit elfogadjuk, ha későbben jó is, mert ennek szerepével egy kisség még várhatunk. Székelynéével nem. Már most azonban még félek, hogy majd Mari nem jó Székelyné nélkül, ez pedig alkalmasint meg fog haragunni. Hanem benned

bízom, hogy Marit elindítod Szentpéteriné Anyjával, ha a Józeffnap 1834. évi pesti vásárra jó is. Azért add neki kérlek e czédulát, azon esetre, ha Székelyné úgy nem akarna indulni, hogy febr. 20dikán itt legyen.

A Gróf Gyulai ház négy tagját szívemből tiszteld nevemben. Borszékre készülök a jövő júniusban, B. Wesselényi Farkas gondoskodik rólam ott. A legegyszerűbben akarok menni Kolozsvárnak s megint arra vissza reppenni. Az a víz vissza fogja adni egészségemet s majd könnyebben tűröm a léleknek elly fájdalomait, millyenek Téged is bántogatnak. Mikor olvastam a kolozsvári philadelphiai hölgy halálát az ujságban, fájtalak.

Öllelek szívből.

Döbrenteid.

Budán, Januarius 30d. 1834.

33.

Kedves Sándorom,

Mi bajod van neked, hogy annyira elhallgatsz? A húshagyó keddi katona kicsapongás leírását is vártam Tőled, várám az Ország gyűlési készüléteket, s nem írálsz.

De leginkább érdekelt már hogy az iránt tudósíts, ki által? kihez? küldjem bé a Vasárnapi Ujságra gyűlni akaró előfizetést. Már néhánytól nem mertem elfogadni, mert nem jött még kezemhez utasítások hogy én küldjem é az előfizetőnek a példányokat, a mi lehetetlen, vagy postán kapja, de így meg a posta utóbbikát nem tudom mindeniknél mert falukról is tudakozódtak. Jobb lett volna ezt Pesten egy könyvárossal végezni. Mert sok . . .

Írj hát e felől minél előbb.

Velem e változás történt. Aprilis 17d nevezett ki a m. kir. Udvar Cancellaria in primarium Substitutum Provincialem Commissarium Németh Péter helyébe ki Pécsre neveztetett fő tartománybiztosnak, ex lege ut muneris secretarii, quod hucdum obivi renunciare teneat. Sok bajtól menekszem meg s maradván rendes tag, könnyebben dolgozhatom. Egyébiránt erről több mondanivalóm is lehetne.

Öllelek teljes lelkemből

hived
Döbrenteid.

Budán, Aprilis 27d 1834.

Kedves Közelem,

Megkapott az érzés hogy közelemnek írjalak, mert míg a Magyar 1000-ig a tóttól a braty szót nem vette fel barátnak, a kit szeretett az neki közele volt.

Tehát Neked Közelemnek minek előtte ma este 10 órakor Fűredre indulnék 14 napra néhány sort.

Kivánt könyveidet Amerikából megrendeltem Heckenastnál, Wigand süvénél (sógor), ki Wigand pesti könyvkereskedését átalvete. Azt mondá, talán elébb itt lesznek fél eszten-dónél.

Ország gyűléstek csak ugyan elkezdődhetett. Kivánom hogy okos tűz élessze s minél több köz hasznu sikere legyen. Te ijedezel a sok politikai nézetek factiójítól. En politikait, literariait látni, köztök forogni rég megszoktam, s elvesztém miatok általak szebb világát lelkennek az emberek felől. Egymást rágó, önhasznu teremtések és felette gyakran gaz állatok.

Játékszínetek hogy s miként menetelét néha látom a Honművészből. Ott is esik elég hiba, mint nálunk. Mert külön ember nem is a játékszini. Ej be sok a baj velek, himekkel és nőkkel. Ritka közöttük, kit a theatrális világ elfacsart képzelődésüvé ne tenne. Elvira, hallom, most hamarabb jó le ide, de nem kell édes Sándorom, van itt Asszony ugy is, a ki elég bajt szerez. Még itt mi alkalmasint állunk jövedelmeinkkel. Lendvayt várom ide Julius végével, mert még Kassáról ide kell vala jőnie.

Hogy Gr. Gyulai Lajos vagy a Regalisták vagy a Követek közt nincs, sajnálom. S Követek között is mért nem lehetett volna? Élete le folyand nyom nélkül.

Örvendek, hogy munkád a körmök közül alkalmasint mégis megszabadult.

Szabó Prof. fijától, ki Pesten Gyógyszereskedett, küldöttem bé Brassaihoz 3 f. VCz. a Vasárnapi ujságra. Kérlek, légy utána, hogy az előfizető megkapja példányát, különben azt hinné, hogy 3 f. nálam rekedt.

Fanny és Constance grófnéknak igen szives viszont tiszteletemet. Hát Gr. Wass Tamásné hogy van? Annak is különös tiszteletem mond.

Isten Veled, kedves jó Közelem.

Hived
Döbrentei Gábor.

Budán, Julius 1sőjén. 1834.

35.

Kedves Sándorom,

Aldásom rajtad Észak amerikai utad kiadásáért. Az emberiség szent érzései kifejtését huzomosabban eszközöd Te azzal, mint magyar és erdélyországi némelly szónokaink, kik szabadság mellett beszélnek s *ők maguk* despoták.

De miért nem vigyáztatál jobban a nyomtatási hibák kiirtására. És némelly szó felől lett volna megjegyzésem, ha szerencsém lesz vala, mint egykor kívánád itt általnézhetnem. A 2-öik kiadáskor erre ügyeljünk, mert 2dik kiadást is jövendőlk. Csak küldess ide Heckenasthoz Tilschel példányokat, mivel keresik.

A Gr. Széchenyinek küldöttet neki általadtam. Sok dolga volt. Lement ismét a Duna szikláival viaskodni.

Én 3—4 nap mulva Possonba és Bécsbe indulok. Itt akarok lenni megint Octóber 6-dikán. Novemberben leszen a Társaság nagy gyűlése s az én lemondásom. Azután több időm lesz, megint élhetek saját dolgozásaimnak. Most más szekerének hájazója vagyok nagy részben.

Országgyűléstek jegyzőkönyvét olvasgatom. Örvendettem megtiszteltetésednek Itélő mesteri candidatiódra nézve. Irigység üldöztetés a kitünőt mindig bántotta.

Segitenéd Te is ajánlásokkal Gr. Gyulai Lajost, hogy Simó a kenyérmezei csatát bevégezhesse. Ha arra való pénzem volna, magam festetném magamnak.

Euczyt örömöm volt nálam látni 3 nap s éjjel. Mikor kijőnél Te is nálam szálj.

Ölel hived

D. Gábor.

Buda, September 8d 1834.

36.

Buda, Martius 18d 1835.

Régi Barátom,

Nekem Te gratuláltál Gábor napjára, én pedig ma Sándor napján irok Neked és viszonzom jó kívánságodat.

Ha utadat Amerikába Tilsch újra nyomtattatja, jó; itt Heckenast minap azt mondá nekem, el volna toltva a második kiadás. Tilschet elvárom, ha jön, itt mindjárt maga egyezhet a nyomtatóval. Ugy hinném, Máténé irásai ma is lelnének olvasókat Erdélyben.

Ugyan sajnálom, hogy kedvetlenséget szerzek Neked, taggá kineveztetésseddel. S még egyszer kell majd tennem, mi-

dön az oklevelet megküldöm. De megvallom, szerénységnek hittem én intéseidet csak s gondolám, változni fog kedved, mert ládd az ember, változó. Egykor azt írad, hogy becsületed sérteséért kardra hívod Bajzát, azonban ezen irásoddal küldéd meg neki Amerikai utad példányát: Tek. Bajza Urnak szivesen ajánlja az utazó.

Azt Neked rosszul mondák, hogy az Elölülőnek (vagy fennülőnek) Sz,-hez ment leveléből írta volna ki az Erdélyi kiadó taggá neveztetésedet. Az Elölülő neve alatt ment leveleket én írtam, s mindenkinek csak az ő kineveztetéséről szólott tudósítása.

Tartson meg Isten s úgy, a mindig kevesebbülő s elhaló hü barátim közé vallhasson érzésem.

Döbrentei.

37.

Kedves Sándorom,

Bonczhidától bejöttöd után irt leveledért ujonnan tisztellek; magamat pedig igen becsülöm, hogy Neked úgy irogatok, a mint érzésem hozá s nem szinlett nem elnyögött kebellem akarom folyamában tartani barátságodat. Punctum! ezt mondom én is ezekre, s hallgatás legyen.

Én e nyáron se láthatlak! Akármiként igyekeztem bár Borszékre, az engem ujjá szülhetőre menni, s noha Gr Telekitől engedelmem volt már és tisztitársaimmal el volt igazítva, itt marasztta sok dolgom, mert nagy gyűlésünk Augustus végével kezdődik s ha itt nem vagyok e közben, a nagy gyűlés mint a rossz kerék, csikorogva megy. Mig a titoknokság-nyügeit le nem veszik rólam, addig is Erdélyt már így nem láthatom. Mit fussak oda néhány szempillantásra, ki akarom ott magamat élni, s hogy maradhassak mig tetszik. Azért a jó Vass Gyurinnét is ki Hozzám a legédes levelet írá, csak nyugtasd meg és légy prókátorom mellette, mond hogy bizony nem hazudozva halasztgatom meneteletem.

Az évkönyvnek 2d kötete nyomtatását most végezem. Mennyi baj, annyi íróval, kiknek érzékenységük benne. Ez még ezt akarja hozzá! az, hogy ez meg ki ne maradjon, és a sokféle rajz, s azok miatt a korhely művészekkel veszekedés! És még a nagy gyűlésig, legalább 2—3 ivvel nyomtatásban készen akarok lenni a philosophiai feleletekkel, a tájszótárral, a régi magyar nyelvemlékekkel 10 ivvel, a köz nép dal gyűjteménnyel is nehánnyal. Engem körülállásim eddig mindig így mások dolgai utbaigazításával foglalatoskodtattak! Saját kebelem mivei,

csak sóhajtásban, törve, datalolva. De a jövő nagy gyűléskor, gondolom együtt leszen 9 igazgató is, és választanak más titoknokot. Eddig, a mult 1834-beli nagy gyűlésig szenvedelemmel vittem, azóta becsülésből, ez után kénytelenségből vinném. Igen sok féle elkedvetlenített. Ne csudáld tehát, ha hü barátira szomjuhozok. Isten veled.

Barátod
Döbrentei Gábor.

Buda, Junius 27d 1835.

38.

Buda, Oktob. 3d 1835.

Kedves barátom,

Még itten talált válaszod. Holnap után indulok csak; Mivel expediendumom még sok. Azért neked is tsak keveset.

Tudósításom elküldése után, hogy te nyered a 200 + magamnak is jöve eszembe, hogy Te amint ismerlek, azt könnyen a társaság tőkéjéhez ajánlod. Az ajánlás nemes és mivel lelki gyönyörödet találod benne s feltételedhez képest eleget van különben, jól téved. És Amerikának olyan leirójához mint aminő vagy, illik. Az igazgatóság nem várja senkitől az el nem fogadást, de sértetését sem fogja találni. Minap Külkey Henrik adta vissza fordításáért, ivenként ki rendelt egy aranyat 5 + teszen, s kedvesen vétetett. Epen jó, találkoznak hasznot nem leső Irók is, mert vagnak köztünk, mint Vörösmarty, magokat csak mindig fizettetni akarók. Ez a szivetlen költő és pajtásai, kik ellenségeim min. f. szántak nekem a Régi Magyar nyelv emlékek szerkesztéséért még taval rám szavaza 16 ó ellenek, kik Sczan valának, csakhogy barátim, kik többséget tesznek, újra meg ne válaszanak valahogy titoknoknak s én 100-al kevesebbel megelégedtem.

Az illendőség igen megkívánja, hogy Bajzának megköszönd küldeményét, melly között egy verse gyönyörű. Ő ajánlotta munkádat most legtöbb indítványokkal 200 + -ra. Benne, pajtások között legtöbb következőséget és egyenességet is találtam kívül gi munkálódásainkban. Szeresd barátom, ellenségemben is a Jót mint én. De azért, midőn collisio volna, tudom én azt már szentül tudom, hogy Reád, mint köszálra épithetek.

Stansicsot alkalmasint jól ismerem. Sok jó van benne, különködéssel és gyakran nagyocskával elegyedve. Most tán három éve báró Radvánszkyhoz ajánlottam Vác mellé Nevelőnek.

Ott hagyá. Gr. Telekiékhez indultakor közlöttem velem szándékát. És, közben kárpálá a m. Akademiát, hogy a ére nem zabolázza. Ebből s minden egyébből látám a csupa 4 fal theoreticus tudósát. Rényképeit halloom dicsérni, kívánom hogy észrevételeiből a társaság munkáira tanulni lehessen. De, grammaticai szoroskodásának mindig ellene mondottam.

Ott is megvan munkádra nézva s scheda. Mondá egy nagy ur a jutalmazás után: Ugyan munkát tisztelt meg a társaság! Nem tudtuk kegyelmes uram a tilalmat, vala feleletem.

Csak rajta, édes Sándorom, szapuljatok engem valahányszor Buczyval vagytok. Azt Emil szereti.

A titoknokságról lemondásom, jegyzőkönyveink szerint dicsőségemmel van. Igy megeleégedve nézek vissza itt is a jég tördelésre. S ez után csendem, nyugtom van. Schedelt nem választotta volna a többség, mert bizony még nem való arra, hanem Kölceyt felülről nem akarták semmikép, s így csak 2 vctumot kapott és Gr. Széchenyi Schedelt választotta car il est presentable pour les Anglais.

De, legyen a ki van, menni fog már, s ügyelünk hogy jobbuljunk. A társaság eddig is sok jót tett és teend, ha emberi gyarlóságok bélyegei azon is látszandanak bár, mert tagjai emberek.

Találjon itt levelem, October végével, vagy November közepén. Vagy küld SzMihályra p. Tokaj Gr. Desewffy Józsefhez.

Öllelek szivből

hived
Döbrentei Gábor.

*Döbrentei Gábor utolsó levele Bölöni Farkas Sándorhoz.**

39.

Buda. Majus 10d. 1838.

Farkas Sándor Urnak tudtára adatik ezennel a 25 pengő forint vétele. Nem volna erre szükség, mert a „Recepisse” alá iratása általam azt már bizonyítja s egyéb tudositásom a pénz mellett nem jött, de alul irtnak még egy leg utolsó kérelme is van. Ne sajnálja n: m: Farkas Sándor Ur, a közelebbi Pesi

* Kelemen Eéni másolatában.

medardi sokadalomra jövő valamelyik kolosvári biztos kereskedő által Medgyasszay Istvánhoz bétetetni, hozzá irt minden leveleimet. Ugyan azon kereskedő veendi által Medgyasszaynál Pesten a nagy hid uczában Farkas urnak alul irtnál meglévő leveleit.

Döbrentei Gábor.

Bölöni Farkas Sándor válasza Döbrentei Gábornak.

40.

El küldém hozzád minap a Frimontné pénzét, semmit nem írva a boriték alatt; mert abban valamit inrom sem nem illett, sem nem volt szabad mint más tulajdonában. Két événél több már hogy nem írtam volt Néked. Leveleimre el halgatásod s más körülmények miatt fel tételesen nem akartalak megszolitani egy ideig, mert rosz politicalai hírben állottam, tudtam hogy politicalai hitvallásom s társalkodásom nem a te gondolkodásod szeréntiek, s önként nem akartalak a' lesők (iletők) előtt gyanuba hozni hogy velem viszonyban állasz.

És mívő Leveledet vévém a mult postával ily hosszas idő után! Alig hiszem, ha valoban tölled jönneké, e meg vetésed 's fővebb hivatalos tekintetedet, egész erőlködéssel éreztetni akaró sorok. Tölled, kit én nemes érzelmü boszut nem ismerő embernek hittelek lenni. Számoltattam magamat, mivel adhattam okot, ily kiméltelen ily szivtelen bánás mododra! Azzale hogy képzelt ellenségeidnek nem voltam ellensége? Azzolé talán, hogy néked is nekemis barátinknak, nem álhattam meg ne ne panasolni, hogy te Wesselényi Miklost nyomoruságában hidegen el hagyta, az üldözötnék teis rendithetetlenebb barátid egyike volt, ki életétis fel tette volna melletted, s aki, ha emlékezni akarsz hozzád mais jóvoltagekkel viseltetik.

Kivánságotat leveleid vissza küldésére nézve teljesitettem, azokat a holnap innen indulo Diligence viszi hozzád. De fáj nekem, hogy ily mindennapi, ily piaczi modra válunk meg egymástol, mint egybe vészett hiú asszonyok, kik mérgökben vissza lányák egymásnak volt barátságuk jeleit. — Ohajtom, ha ellenségem maradszis, hogy e tettet magános oráidban ne piricsón meg, s midőn majd el hagyogatnak az emberek, gyakarokodo kebled vadonját, ne gyötörje szemrehányás érettem.

Becsülleted érzelmére hivatkozva, s azon szent érzelem nevében, melyet éretted és benned tiszteltem, kérhetnélek még utoljára énis arra tégedet, hogy tudasd velem egész terjedelmében, mivel bántottalak meg ily rendkivüileg. Nem szeretem

senkinek ados maradni igazságos keresetében s ha bántottalak, kész vagyok engedelmet kérni, ha akarod nyilvánis. Ha ennélis többet kívánsz bármely férfiukat illő elég tételreis készen állok, s elődbe megyek ahová rendeled. Ha mindezekre is el fognál halgatni, akkor azt kellene hinnem hogy el vetemedéett erkölcsi gonoszságokat tész fel rollam, velem pedig el halgatásod szívetemet sebhető fájdalommal azt sejtetné, hogy Te is azon irigy tudosok közzé tartozol, „ki általad ápolt barátodtolis irigylesz bár mely parányi közfigyelmetis” s ha ezt kellene hinnem az kimondhatatlanul fájna nékem, mert akkor talán, — akkor meg vettettél el keseredésemben meg bánám 26 év alatt el pazarlott érzelmemet, — s ettől őrizzen Isten engemet!

Ha fennebbi kérelmem nem teljesitenéd is, mégis kívánnék azon hiedelemmel élni, hogy te nemes ellenségem maradsz. Én pedig maradok mindig

tisztelőd
Farkas Sándor.

Majus. 24. 1838.

UNITÁRIUS FOLYÓIRATSZEMLE.

A bécsi döntést követő évek unitárius folyóirataink életében jelentős változásokat hoztak. Az eltelt néhány esztendő a kibontakozás és útkeresés ideje volt, s a jelen év eleje jelentős személyi változásokat is hozott.

A döntés után a délerdélyi részeken csak egy lapunk maradt az *Unitárius Jövendő*, mely épen akkor volt kénytelen beszüntetni további megjelenését, amikor *Kovács Lajos* esperes szerkesztő és a tordai egyházi központ megtalálták az együttműködés szükséges alapjait. Az utolsó szám már nyomdában volt, amikor meghalt a szerkesztő, *Kovács Lajos* esperes és megjött a román kormány betiltó rendelkezése.

A hazatért területen megjelenő lapjaink közül évek óta szünetelteti megjelenését a *Kévekötés*, az ifjúsági mozgalom szép eredményeket elért folyóirata. E lapot újra kellene ébreszteni s az unitárius népfőiskolás gondolatnak ez kellene, hogy központi fegyverhordozója legyen.

Néhány évi szünetelés után újra megindult a lelkészek szakszemléje, az „*Unitárius Szószék*”, mely ma *Kelemen Imre* oklándi lelkész szerkesztésében nemes célkitűzésekkel végzi feladatát.

Ujra megindult, de a folytonos szerkesztő változás és egyéb akadályok nagyon megnehezítik s hátráltatják a szépült s egykoron harcias egyházi és iskolai lapunkat, az „*Unitárius Egyház*” c. szemlét. A lap szerkesztője *Máthé Sándor* újszékelyi lelkész a döntéskor túlmaradt a határon. A lapot kiadó székelykeresztúri lelkészek a szerkesztést *Marosi Márton* székelyszentmihályi lelkészre bízták. A lap címe is átalakult időközben, előbb *Székelykeresztúrköri Unitárius Egyház* címet vette fel, majd egyik utóbbi számában bejelentette, hogy *Unitárius Élet* c. fogja munkáját folytatni. A szerkesztést időközben *Ütő Lajos* esperes vette át, s mint értesültünk az 1944. évtől kezdve a kiadók ifj. *Máthé Lajos* szentábrahámi lelkészre bízták a szerkesztést. Az 1943. évben csak 7 szám jelent meg. Régi multja és hiányt pótló munkájára a jövőben is szükségünk van, ha irányát a megváltozott körülmények között

is megtalálja, s csak eseményeket és ünnepi beszédeket közlő szemle helyett, az lesz, aki volt, egyházi életünk építőszellemű figyelője és bírálója.

A budapesti *Unitárius Értesítő* életében az 1944. év jelentős változást hozott. A lap átalakult egyházközségi lappá s ma a gyülekezet minden tagjának megküldik, s közel 4000 példányban jelenve meg, egyik legelterjedtebb unitárius szemlénk. *Szent-Iványi Sándor* szerkeszti s buzgó munkatársai vannak. A dunatiszámenti egyházi élet híreiből azonban újabban kevesebbet hoz, s főfeladata szerint elsősorban a budapesti gyülekezet hírszolgálatát látja el.

Az *Unitárius Közlöny* az 1944. évben új irányítókat kapott. *Benczédi Pál* tanár évek óta hangoztatott visszavonulási szándékát kérésére a közgyűlés méltányolta és *dr. Abrudbányai János* teol. dékán és *dr. Bodor András* lelkész-kollégiumi tanár személyében új szerkesztőket állított a lap élére. A szerkesztő-változás bizonyos fokig mindig új szellemet is jelent, s ez meg is látszik az 1944. évi első számon, mely nemcsak külső alakjában, de belső tartalmában is megújhódott. Egyházunk eme félhivatalosnak tekinthető lapja sorsának alakulását féltő gonddal figyeljük, s csak azt szeretnők, ha minél előbb, nem havonta egyszer, hanem sűrűbben kopogtatna be unitárius olvasóinkhoz.

Végül szólunk saját magunkról, a *Keresztény Magvetőről*, mely 75. befejezett évfolyammal a háta mögött indul az új negyedszázad munkája elé. *Vári Albert* ny. teol. tanár magas életkorára való tekintettel visszavonult a tényleges szerkesztés munkájától. E feladatot a kiadó Unitárius Irodalmi Társaság választmánya *P. Szentmártoni Kálmán* igazgató, tanügyi főtanácsosra bízta. A munka végzésében nyolctagú szerkesztő bizottság támogatja, s reméljük, hogy az unitárius tudományosság szemléje a mai időkben is őrt áll és irányt fog mutatni, ahogyan tette háromnegyedszázadon keresztül.

Unitárius folyóiratszemplénk végére érve a magunk részéről is köszönjük az unitárius olvasóközönség nevében a most félreállott szerkesztők eddigi munkáját, az új szerkesztők törekvéseire Isten áldását kérjük.

Ferencz József.

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATOK.

Kriza János püspök levele

Kisgyörgy Sándor kénosi lelkészhez

(későbbi vargyasi lelkész és udvarhelykörü espereshez).

Fiókegyházat telkes gazdává tenni Székelyudvarhelyen aligha sikerülhet az Egyház Tanács részvételével, mivel ennek most egymásra gyűltenek teendői, tanári lakok felépítése s részint a lakoknak vásárlás útján való szaporítása által, amennyiben a Berde Áron aa. újdón vásárlott házával szemközt álló régi püspöki laknak emeletre emelése s a Manó-féle szegletnek megvétele által a költségek erősen megszorodnak. Ide járul a Simén Domokos által lakott szegletháznak is újjáalakítása. Minden pénzre stalusnak úrbéri papírban lévén fektetve, azoknak vétele csak kárral, vesztéssel járna s az udvarhelyi fiókegyháztól csak 5%-t biztosíthatna és ezt is kik fognák garantálni, hogy a kamat pontosan bejőne. Meg kell fontolni azt is, egyházi törvényünk azt tartja, hogy Consistornak kölcsön nem ad, ekkléziának szintén nem; mert ezek ha nem fizetnek, executioval csak nem léphetnénk fel. Ha egyiknek adunk, miért ne követelhetnék mások is, hogy (*adjunk**) máris a háromszékiek arról gondolkoznak, hogy S. Szentgyörgyön és Brassóban imaházakat állítandók, a státus pénztárát vegyék igénybe. Mi képtelenek vagyunk belmíszsióra, csak képesek legyünk a meglévő egyházakat megvédeni az elpusztulástól, eleget tettünk. Államsegélyből aprádonként juttathatunk oda is; de az idénre a pusztulásnak indult Verespatak és a tönkre jutott Szabéd veendik azt igénybe. — Én írtam volt a Méltóságos Főispán úrnak, hogy jól indokolt módon kérelmet kellett volna terjeszteni az E. K. Tanács elébe, ez elmaradt, de úgy se hiszem, hogy lehetséges lett volna eleget

* Leszakadt a levélből.

tenni a kivánságnak. Nehéz, tudom, felfogni szegény állapotunkat s hogy annyifelé segíthető tárházzal nem bírunk. A pusztuló teremi filia valami 100 frtért esedezett nemrég, de egy kis államsegélynél egyebet nem adhattunk; tehát azt sem a stabilis fundamentumunkból.

Az ifjúság számára küldendő nyugtát elvárjuk, reméllem nem soká fog késni.

A Csécek végképpen eltűnnének az itteni iskola teréről. Lajosnak a magántanulóság nem engedteték meg, mint súlyos erkölcsi vétségekkel terheltnek. Eleknek meg volt engedve, de alig veszi hasznát. Dániel fiakban, reméllem, több örömünk lesz; Gábor is szépen átszorongja az egyetemi kamasz éveket, az elsőt aztán meg a másadikat, a harmadik és negyedik évben, mint seprejétől tisztult kiforrott bor fog kedvessé lenni Isten és emberek előtt (*hagyományos*) készülség koronája után törekedni.

Örvendek a hívek szaporodásán. Mélt. Koncz Lajos mint áldott jó ember még egyik oszlopa lehet ottan egyházunknak. Igyekezék ön neki kedvébe jární.

Kedves indulattal maradok

Kolozsvár, ápr. 28. 1873.

atyafi szolgája
Kriza János m. k.

Közli: *Benczédi Pál.*

IRODALOM.

Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918—1940—1941. Kecskemét. 1944. 37 old. Különlenyomat a Kisebbségi Körlevél 1943. 5—6. számaiból.

Szomorú emlékeket idéz fel lelkünkben a fenti, rendkívül nagy szorgalommal és hozzáértéssel összeállított kis könyv. Visszavezet a kisebbségi élet hőskorába és pontos statisztikai adatokban vetíti elénk azt a kemény, szívós, keserű élethalálharcot, melyet egyházainknak a 22 esztendő alatt a román állam rosszindulatú és fondorlatos iskolapolitikájával szemben meg kellett vívniok. Az érdekes statisztikai adatokból csupán egy néhányat idézünk, melyek a küzdelem óriási méretét és az államhatalom egyre nagyobb mértékben megnyilvánuló rosszindulatú elgondolásait tükrözik. Az 1919—20. első román iskolai év kezdetén az ú. n. Kormányzó Tanács kb. 600 állami és községi elemi iskolában hagyta meg a magyar tanítási nyelvet, vagy állított magyar tagozatot az esküt tett tanítók alkalmazásával. Ezen felül, mondhatni az új román kormányzat utasítására, a reformátusok a meglevő 322 elemi iskolájukhoz további 319 elemi iskolát létesítettek, az unitáriusok 26 elemi iskolájuk számát 49-re emelték, míg a r. katolikusok a meglevő 388 magyar elemi iskolájukból 370-et tartottak meg magyarnak. Az evangélikusok elemi iskoláinak száma 8 volt és az is maradt. A 600 magyar állami elemi iskola 1933-ban már 248-ra zsúgorodott az átvett magyar állami tanítók elüldözése, nyugdíjazása, vagy elhalása arányában. A felekezeti iskolák egy része is időközben bezárult. — Az 1919—20. első román iskolai év kezdetén magyar tanítási nyelvvel működött 2 állami teljes és 7 tagozati liceum, 18 r. kath. teljes főgimnázium, 11 ref. és 3 unitárius teljes főgimnázium. Összesen tehát 34 teljes és 7 tagozati főgimnázium (liceum) kezdte el magyar nyelvvel az első román tanévet. A harcban elesett 10 r. kat. fiú és 3 leány, 5 ref. fiú és 1 unitárius fiú, összesen 16 fiú és 3 leány magyar liceum, ill. főgimnázium. Az unitárius főgimnáziumok közül a tordai szűnt meg 1921—22-ben. — Működésben volt 1919—20-ban 8 r. kat., 6 ref., összesen 14 tanítóképző; a harcban elesett 3 kat. és 4 ref., összesen 7. — A magyarnyelvű felsőkereskedelmi iskolák közül 1919—20-ban működött 4 r. kat. és 5 ref., összesen 9 iskola; a harcban elesett 2 r. kat. és 2 ref., összesen 4. — A magyarnyelvű polgári iskolák közül 1919—20-ban működésben volt 38 r. kat., 19 ref., 2 unit és 3 evang., összesen 62 polgári iskola, a harcban elesett 20 r. kat., 14 ref., 2 unit. és 3 evang., összesen

39 magyar polgári iskola. — A kisebbségi idő későbbi szakaszában létesült 2 r. kat., 1 ref. és 1 unitárius magyar gazdasági téli iskola. — 1919. május 12-én a román állam karhatalommal átvette az egyetem fakultásait. 1920 okt. 20-án megnyílt egy felekezetközi bölcsészeti fakultás a ref. teológia mellett „felekezetközi egyetem” címen, kiváló egyetemi tanárok vezetésével, de a kormány azt ugyanannak az iskolai évnek a végével bezáratta. — Az 1919—20. tanévben megnyílt új román egyetemre beíratkozott 2151 egy. hallgató között csupán 83 r. kat., 19 ref. és 3 unitárius akadt. A megszállás utolsó éveiben már 670 r. kat., 607 ref. és 96 unitárius egyetemi hallgató képviselte a magyarságot a kolozsvári egyetemen.

Barabás Endre a bécsi döntés utáni délerdélyi állapotokról is közöl egy néhány statisztikai adatot, melyek mutatják, hogy az egyházi kimutatások szerint 1941-ben Délerdélyben 193 teljes és 7 tagozati magyar elemi iskola működött, ebből 64 r. kat., 118 ref., 12 unitárius és 6 ev. népiskola. Nagyszebenben r. kat. leány és Nagyenyeden ref. fiú tanítóképző működik; r. kat. leánypolgári Gyulafehérváron, Brassóban, Nagyszebenben, Petrozsényban, Aradon, Temesváron és Lugoson, r. kat. fiú polgári Temesváron és ref. leánypolgári Brassóban; r. kat. főgimnázium Brassóban, Gyulafehérváron és Aradon; ref. fiúgimnázium Nagyenyeden; kat. leánykereskedelmi liceum Brassóban, ref. fiú kereskedelmi Brassóban és egy ref. kétéves ker. tanfolyam ugyancsak Brassóban; r. kath. gazdasági téli iskola Radnóton és ref. Nagyenyed—Csombordon. — A tanulmányt részletes tanulmányozásra minden magyar ember figyelmébe ajánljuk.

K. L.

FIGYELŐ

E rovatban magyar szemlék, könyvek unitárius vonatkozásaira mutatunk rá.

Magyar Protestánsok Lapja, 1944. évi március hóban megjelent számában írja a következőket: /

„Az unitáriusok büszkesége és kiváló püspöke Józán Miklós: **Szemtől-szembe** címmel kötetbe gyűjtötte az utóbbi időben elhangzott előadásait és rádiós beszédeit. A könyvet a kunyhók népének és a paloták lakóinak ajánlja — s valóban a könyv méltó volna arra, hogy minden ember a kunyhótól, a palotáig elolvassa, épüljön rajta. Rádiós igehirdetéseit, meggyőző erejű tanítások, gazdagon árad belőlük a meggyőződéses hit bátor és boldog megvallása. Ezek az igehirdetések az élet minden síkját fellelelik, választ adnak hétköznapi problémáinkra, gondjainkra, s ezenkívül megerősítenek, új utakra indítanak. Könyvének második része: az alkalmi előadások, arcképeket tartalmaznak, Dávid Ferenc, Zwingli, Luther, Channing Vilmos, II. Rákóczi, Bölöni Farkas, Ferencz József püspök alakjait idézi avatott tollal és biztos ítéletű szemmel. Kitűnően megrajzolt pompás miniatűrök, beállítva egy-egy magasabb szárnyalású tanítás keretébe. Végül függetlenként az unitárius hit tanításait ismerteti: „**Mit hisznek az unitáriusok**“ címmel. Rövid, néhány oldalon világos, szabatos meghatározását találjuk az unitárius hitelveknek és igazságoknak. Józán Miklósnak ez az újabb könyve nagy ajándék, nemcsak az unitárius hívők számára, hanem minden keresztyén ember számára, aki magasabb, tisztult világot keres. Minerva kiadása“.

KÜLÖNFÉLÉK

Kérés. Fülöp József fiatal unitárius költőnk verskötetének kiadására előfizetőket gyűjtöttünk. Miután a verskötet kiadása nem sikerült, tisztelettel kérem azokat, akik nálam előfizettek (50 lei = 1 pengő 66 fillér), hogy előfizetési díjaikat vegyék vissza, mert a vissza nem vett díjakat átszámoljuk az Unitárius Irodalmi Társaság pénztárának. **P. Szentmártoni Kálmán** felelős szerkesztő. Cím: Kolozsvár, Kossuth Lajos-utca 9. sz.

Gálffy Zsigmond kitüntetése. Örömmel értesültünk, hogy a Kormányzó Ur a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Gálffy Zsigmond igazgatónak a tanügyi főtanácsos, gimnáziumi igazgató címet adományozta. Gálffy Zsigmond nehéz időkben már 16 éve igazgatja kolozsvári gimnáziumunkat nagy körültekintéssel s így méltán megérdemelte a legfelsőbb helyről történt elismerést. Egy-egy ilyen kitüntetés nemcsak az egyének sikere és dicsősége, hanem az egyháznak is dicsősége és öröme. Kívánjuk, hogy igazgatóafia ezt a szép kitüntetést jó egészségben sokáig élvezhesse.

Dr. Szolga Ferenc és Péter Lajos kitüntetése. A Kormányzó Ur a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére megengedte, hogy dr. Szolga Ferencnek és Péter Lajosnak a székelykeresztúri unitárius br. Orbán Balázs gimnázium rendes tanárainak, a közoktatás szolgálatában több mint négy évtizeden át végzett munkásságukért elismerése tudtul adassék. Nevelői és oktatói munkásságukat mindketten nagy buzgósággal és lelkiismeretességgel végezték s ezen felül székelykeresztúri gimnáziumunk anyagi életének irányításában és fejlesztésében is hathatósan közreműködtek és elévülhetetlen érdemeket szereztek. A kitüntetetteket meleg szeretettel üdvözljük s Isten áldását kérjük további munkásságukra.

A Magyar Nemzeti Bank az Unitárius Irodalmi Társaságnak a Keresztény Magvető céljaira kettőezer pengőt adományozott. A nemescélú adományt ez úton is hálásan köszöni az Unitárius Irodalmi Társaság Elnöksége.

Négy erény. Reményi Schneller Lajos pénzügyminiszter beszédet mondott Baján a négy erényről. — Melyek azok az erények, amelyek bennünk meg kell, hogy legyenek és amelyeket gyakorolnunk kell maradéktalanul, becsülettel? Ezek az erények: a kötelességteljesítés, a fegyelem, a becsület és szeretet. Ez a négy erény az, amelyet nekünk, amikor egymás szemébe nézünk, egymásba bele kell szuggerálnunk. Ezeknek az

erényeknek gyakorlása nemcsak saját érdekünk, hanem saját érdekeinken keresztül az egész magyar nemzet, a magyar jövő érdeke.

A Dávid Ferencz Egylet az unitárius kollégium dísztermében a magyar keresztény gondolat szolgálatában előadássorozatot rendezett. **Dr. Kiss Elek:** „Az ószövetség mai megvilágításban“, **dr. Kovács Lajos:** „Jézus és a mai ember“, **Benczédi Pál:** „Jézus vallása történelmünkben“, **dr. Abrudbányai János:** „Isten és életünk“, **Simén Dániel:** „Szertartásaink jelentősége vallásos életünkben“ címen tartottak előadást. Magos színvonalú, irodalmi értékű előadások voltak s a hallgatóság figyelmét eleitől végig teljesen lekötötték. Az előadások előtt és után tartalmas bevezetők, illetőleg bezárók hangzottak el. Az előadássorozatot s a más városokban is tartott kultúrelőadásokat ünnepi istentisztelet fejezte be, melyen megható imát **Székely Gyula** s nagyhatású beszédet **Józan Miklós** püspök mondott.

Brüsszelben 1943. okt. 31-én szentelték fel az ujonnan épült német evangélikus Luther templomot. A felszentelést **D. Heckel**, a németbirodalmi evangélikus egyház püspöke és külügyi hivatalának vezetője végezte, aki beszédében e templom építésében a német erő megnyilatkozását ünnepelte.

F. J.

Antwerpenben a német evangélikus gyülekezet most ünnepelte temploma felszentelésének ötvenesztendős évfordulóját. E templom közé csoportosultak az antwerpeni német kereskedő családok, s a templom sorsa 1918-ban azonos lett a belgiumi német telepések sorsával. A telepések el kellett hagyniuk Belgium területét, a templomot kisajátította az állam, s más gyülekezeteknek adta át használatra. Az időközben újraéledt német evangélikus gyülekezet más gyülekezetek templomaiba járt istentiszteletre, míg 1940-ben a német megszálló erők parancsnoksága rendeleti úton visszaadta régi templomépületét, melyben most ünnepelték meg templomépítésük ötvenesztendős évfordulóját.

F. J.

Lelkészegyesület címen jelenik meg az Országos Református Lelkészegyesület heti hivatalos közlönye. E szemlét **dr. Balthazár Dezső** alapította több, mint negyedszázada, s hét éven át **dr. Vasady Béla** debreceni teológiai professzor, lelkészegyesületi főtitkár volt felelős szerkesztője. **Vasady dr.** professzor most megvált e kettős tisztétől s helyét **dr. Szabolcska László** buda-hegyvidéki lelkész foglalta el.

F. J.

Norvégiában 1943-ban ünnepelték meg a reformáció óta először felépült katolikus templom százéves fennállása évfordulóját. Ma már ötven katolikus templom van norvég földön.

F. J.

Az Egyházak Ökuménikus Tanácsa nemrégiben közzétett 1942—43. évi beszámolójában többek között megállapítja, hogy ma a protestáns és görög keleti egyházak közül 28 országból 80 tagja van ennek a nemzetek közötti egyházi szervezetnek. A jelentés megállapítja, hogy az egyik legfontosabb háborúutáni egyházi feladat az egyház életének és intézményeinek helyreállítása.

F. J.

A vasárnap megszenteléséért s ennek törvényhozási úton való biztosításáért javaslatot terjesztett a magyar kormányhoz a Bethlen Szövetség reformációi ünnepségeinek folyamányaként 1943. nov. 7-én tartott protestáns nagygyűlés. A javaslatot helyeseljük, s annak célkitűzéseivel egyetértünk, azt azonban nem értjük, hogy a Bethlen Szövetség, mely felekezeti korlátoktól független társadalmi szerve akar lenni a magyar protestánsizmusnak, ilyen alkalmakkor miért nem keres egy felszólalót az unitáriusság képviselői közül is, hiszen itt a cél minden bizonnyal csak a minéi egységesebb megnyilatkozás a nemes cél megvalósíthatása érdekében.

F. J.

Tasnádi Nagy András dr.-t, a Képviselőház elnökét ünnepelte a Bethlen Szövetség választmányja szövetségi elnöksége tízéves évfordulóján. Az ünneplésből mi is részt kérünk, mert ismerjük dr. Tasnádi Nagy András felekezeti elfogultságtól mentes, sok harcot kiállott egyéniségét, aki e szövetség elnöki tisztében valóban azt testesítette meg, amit a magyar protestánsizmus várt tőle. További munkájára és életére Isten áldását kérjük.

F. J.

Gyászír. Lőrincz Dénes székesfővárosi nyugalmazott polgári iskolai igazgató munkás életének 71., boldog házasságának 37. évében hosszas szenvedés után elhunyt. Nyugodjék csendesen!

Felelős szerkesztő és felelős kiadó : P. Szentmártoni Kálmán.

Lengyel Albert könyvnyomdája Kolozsvár, Bolyai-u. 7. 2219. Telefon: 11-58

Felelős vezető: Lengyel Albert.

Nyugtázás.

A „Keresztény Magvető“-re az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek: Ürmösi József 10, Fekete Gyula fősz.-bíró 9'86, Zsigmond József Gagy 20, Dr. Mikó Imre törvzs. elnök 10, Guráth Béláné 10, Szekeres István 10, Simén Dániel 10, D.F. Leányegyl. M.-vásárhely 9'86, v. Kozma Ferenc altáborn. 10'06, Sz. Dr. Jakab Jenő 28, O. K. H. Dr. Benczédy László után 1224, Márton Samu 6, Izsák Vilmos 4, Csifó N. László 4, Izsák Vilmos 5, Székely Gyula 5, Dr. Bodor András 6, Dr. Abrudbányay Géza 10, Dr. Jancsó Ödönné 2, Székely Gyula 5, Ajtai József 10, Izsák Vilmos 5, Dr. Gál Zsigmond 28, Péter Lajos 10, Felsórákos 12, Karácsonyfalva 12, Lókođ 82'66, Recsenyéd 2, Sz.-udvarhely 12, Vargyas 10, Bálint Albert 12, Báró József 12, Bede Emil 10, Simén Domokos 12, Kádár Lajos 12, Kiss Sándor 10, Kelemen István 12, Késmárki Miklós 10, Kiss Jenő 12, Kövári Jakab 12, Lőrinczi János 12, Nagy Sándor 12, Pap Ferenc 12, Pálfi Ákos 10, Sigmund József 12, Zoltán Sándor 12, Rázmány Mór 5, Buzogány János 10, Koronki János 12, Kaposvári levéltáros Dr. Th. 19'86 Pengő. Tisztelettel kérem mindazokat, akiknek a Keresztény Magvetőt megküldöttük, hogy annak árát 1944. évre 10 P-öt megküldeni szíveskedjenek. Tisztelettel kérem a hátrálékok és az előfizetések beküldését, hogy a folyóirat szétküldésében ne legyen akadály. Kolozsvárt, 1944. április 1.

Hadházy Sándor s. k., pénztáros.

Új előfizetők: Dr. Kálnoki Kis Jenő 10, László György ifgy 10'14, Antónia Mihály 10, Kiss András 10'14, Balázs József 10'14, Kereki Gábor 10, Bálinth Endre 20, Fodor Béla 10, Dr. Makfalvi Barabássy Albert 10, Dr. Szent-Iványi József 10, Dr. Kovács Károly 10, ifj. Sári József 10, Bácsi Dániel 10, Dr. Székely Ferenc 10, Szabó József 10, Dr. Supka Géza 10, Bedő Ferenc 10, Ürmössy Lajos 10, Kövendi Nagy Jenő 10, Boros Áron 10, Dr. Vajda Ákos 10, Vajda Péter 10, Ferenczy István 10'17, Dr. Malotay Györgyné 10, Joós András 10'14, Szentannay Dénes 10'14, Dr. Mikó Gyula 10, Csomos Béláné 10'14, Dr. Kerekes István 10, Dr. Pap Béla ügyvéd 10, Dr. Kovács Károly 10, Serester Árpád 10, Kisgyörgy Sándor 10, Máthé Béla 10, Dr. Lőrincz Ákos 10, Bardócz Béla 10'14, Dr. Abrudbányay Zoltán 10, Dr. Major Ferenc 10, Feleki Zoltán 10'14, Kisgyörgy Áron 10, Csegezy József 10, Kun Ádám 10, Széplaki Anna 10, Pálffy László 12, br. Daniel Ferenc 10, Kuti Endre 10, Szabó István 10, Pákey Lajos 10, Dr. Bölöni Mikó Lajos 10, Dr. Nagy József 12 Pengő. Budapest, 1944. április 4.

Dr. Benczédi László.

A folyóirat elfogadása előfizetésre kötelez.

El nem fogadás esetén, kérjük a Keresztény Magvetőt a következő címre visszaküldeni: Unitárius Irodalmi Társaság, Kolozsvár, Kossuth Lajos-utca 9. szám.

A „Keresztény Magvető“ füzeteiből megjelent:

1. **Miért vagyok unitárius?** Irta Lupton Dilworth, clevelandi unitárius lelkész. Angolból fordította Lőrinczi László.
2. **Ami örökkévaló** Dávid Ferenc életművében. Irta Dr. Varga Béla.
3. **Az evangéliumok nőalakjai.** Irta I. Haller, freudenstadti dékán. Fordította Boros Jenő lelkész tanár.
Régi unitárius költők. Irta Pálffi Márton.
4. **Modern unitárius költők.** Irta S. Nagy László.
5. **Három felolvasás az unitarizmusról.** Írták Dr. Varga Béla, Vári Albert és Dr. Gál Kelemen.
6. **Világnézetünk válsága és a vallási igazság.** Irta Dr. Iván László.
7. **Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.** Irta Vári Albert.
8. **Régi igazságok új köntösben. I. Isten.** Irta Dr. Iván László.
9. **Az unitárius egyház alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése.** Irta Dr. Tóth György.
10. **Isten felé.** Irta Dr. Iván László.
11. **Régi igazságok új köntösben. II. Jézus.** Irta Dr. Iván László.
12. **Hittani tanulmányok.** Irta Dr. Varga Béla.
13. **Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.** Irta Dr. Boros György.
14. **Új világ küszöbén.** Irta Dr. Tóth György.
16. **Az unitárius ifjúság szerepe a többi keresztény ifjúság soraiban.** Irta Dr. Iván László.
17. **Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.** Irta Dr. Iván László.
18. **Az Unitárius Irodalmi Társaság története.** Irta S. Nagy László.
19. **Protestantizmus és unitarizmus.** Irta Dr. Iván László.
20. **Adatok a calnic-i unitárius egyházköztség történetéhez.** Irta Kovács Imre.
21. **Istenországa felé...** Irta Vári Albert.
22. **Dávid Ferenc és a tömeg.** Irta Szent-iványi Sándor.
23. **Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.** Irta Pozsonyi Szentmártoni Kálmán.
24. **Kereszténység és unitarizmus.** Irta Vári Albert.
25. **Fizikai világ és szellemiség.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
26. **Hittigazság — tudományos igazság.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
27. **Dávid Ferenc vallása.** Irta Benczédi Pál.
28. **Benczédi Gergely születésének százéves fordulójára.** Irta Dr. Gál Kelemen.
29. **Az alsóbenczédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága.** Irta P. Szentmártoni Kálmán.
30. **Az ökménikus mozgalmak.** Irta Ferencz József.
31. **Új egyháztörténetírás.** Irta Dr. Zoványi Jenő.
32. **Ráció és lélek.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
33. **Új látóhatárok a természettudomány és bölcelet határmesgyejéről.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
34. **János Zsigmond erdélyi fejedelem.** Irta P. Szentmártoni Kálmán.
35. **Az evangélium ösvényein.** Irta Vári Albert.
36. **Az optimizmus valláserkölcsei jelentősége.** Irta Dr. Gelei József.
37. **Brassai Sámuel és a muzsika.** Irta Lakatos István.
38. **A hit eredete. Hit, vallás, egyház. Egyház és állam.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
39. **Laotse. I. Tao. II. Az élet.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
40. **Jóltevőink emléke.** Írták Józán Miklós, Gálffy Zsigmond, Benczédi Pál.
41. **Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz.** Közli Dr. Jancsó Elemér.
42. **A szombatosság vádja.** Irta Benczédi Pál.
43. **Berde Mózsa. (Történelmi arckép.)** Irta P. Szentmártoni Kálmán.
44. **A kereszténység válsága.** Irta: Dr. Kovács Lajos.
45. **Értelem és érzelem a hit területén.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.

Lengyel Albert könyvnyomdája Kolozsvár, Bólyai-utca 7. Telefon: 11-58

Felelős vezető: Lengyel Albert.